Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарнын пролетарийлери, каттыжынар!

ШЫН

1925 чылда үндезилеттинген

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1991 чыл
май
25
суббота
№ 92 (14592)

(Чагыдар өртээ 6 көп.).
Садар өртээ 10 көп.

Часкы хүн чылды чемгерер

«СУГ-ЛА ЭВЭЭЖЕВЕС БОЛЗА...»

Олар ажылының төнчү түңнели чүден хамааржырын эки билирлер. Ынчангаш сугну хилис агыспазын бодап, ажылдап турарлар. Кымнарыл ол? Таңдыда «Коммунизмниң херели» совхозтуң нийиги хову-трактор бригадазының нийиги звенозунуң ажылчыннары-дыр. Бир эвес эрткен чылын бо бригада коллективи суггаттыг шөлдерде бүгү-ле ажылдарны культуралар аайы-биле кылбайн, а нииити күш-биле күүседип турган болза, бо чылын ындыг практикадан үнген. Бригаданы ам үш звенога үзүп каан. Бирги звено силос, сенаж шөлдеринде ажылдап турар. Ийигизи—картофель, турнепс, хөй чылдыг сиген өстүрер, а үшкүзү база ындыг: тускайлаан черлиг, хуузунда шөлдүг.

Үстүнде адааным ийиги звенонуң кежигүнү дөрт-ле кижи. Ынча боорда ажылчы, арга-хоргалыг эрлер. Удуртукчузу — Д. Д. Оюн. Шупту-ла бот-боттарын эки билчир, хөй чылдарда совхозунуң хову-шөлдеринге дерин, күжүн төп келген, хоочуң ажылчиннар. Олар техника бүрүзүн кончуг эки «таныырлар», беш салаазы дег билир дизе хөөредиг черле болбас. Дуржулгазы улуг, билири-даа шыырак. Дадар-оол Данзынович оларны улуг хүндүткел-биле адады: Кара-оол биле Дажы-Дондуп Шара-Хуураковичлер, Петр Яндакович. Дөртелдирзиниң фамилиязы — Оюн. Ийи алышкы биле ийи эжишки.

— Ашактар звенозу-дур ийин. Бо бригадада бистерден улуг назылыг тараажылар чок — деп чугаалааш, Дадар-оол Данзынович уламчылады. — Күүседир ажылывыс хемчээли бо-дур. Картофельди 6, турнепсти 20, чаңгыс чылдыг сигенни 100 гектарга олуртур, тарыыр бис. Амдызында шөлдерниң бирги суггарылгазын чорудуп тур бис. Картофель шөлүн барык доостувус. Люцерна шөлүнүң чүгле 30 гектарынга суг бадырып четтиктивис. Чылыг хүннерни соок агаар солуп алды. Ооң-на уламындан сугнуң хемчээли кызырлып тур. Шөлге ажылдааш, кижи доңуп турар чүве-дир. Аар, узун час боол тур. Чылыыр болза дээривиске-даа, хоржок ийин. Бөгүн база көрүп тур силер. Бүргеп, хадып тур ышкажыл. Дүүн сыннар баштарынга хар дүжүпту. Бөгүн база хар чаар чадавас, соорга-ла суг кызырлы бээр-дир. Суг эвээжевес-ле болза, бистиң ажылывыс шуудаар, кандыг-бир идегел тыптып кээр. Агаар-бойдустуң бээдалы багай-дыр дээш кайын анаа олуруп алыр ийик бис. Ажылдаар, шырбаяр апаар.

Ол хүн, шынап-ла, ынчалды. Кочетово суурга чедип келгенивисте, звено удуртукчузунуң чугаазын бадыткаан чүве дег, күштүг хат-даа келди, бичии-бичии борбак хар-даа дүжүп турду. Агаар-бойдустуң ындыг дошкун аажызы суггатчыларга шаптык кадып турза-даа, олар ажылды колдуунда-ла хол-биле кылып турганы, 300 тонна хөй чылдыг сигенни күзүн кезип алырын, гектар бүрүзүнден-не 80 центнер картофельди ажаарын хүлээнип турар. Ынчаарга ол культураларны олуртурда, чажарда, күзүн ажаап алырда ажыглаар техниказы—4 «Беларусь» трактор, картофель олуртур бир база сиген кезер техника бар. Оларның септелгезин ам чорудуп, боттары четчелеп ап турар. Суггарылганы шөлдерге чорудары-биле кады олар аңаа чемишчидилге төгер ажылды багай эвес организастаан. Ылаңгыя картофель шөлүнге өдекти четчир кылдыр төккен.

Суггатчы кижиге суг сүзүп кедер резина идиктер кончуг ажыктыг. Ону кирза сапык идик солуп шыдавас: чаңгыс хүн кедерге-ле, ишти өде бээр. Олар амдызында боттарының эрги идиктерин (ажылчын өске хептери четчир) кедип турарлар. Бо үүрмек айтырыг эвес-тир. Ону специалистер билир. Ындыг болганда суггатчыларны резина идиктер-биле хандырарын олар кайын уттуп алган деп, оларга тып бээр, дуза көргүзерлер боор.

Д. Д. Оюнга удурткан суггатчы звено ам бо хүннерде картофель олуртулгазынче кирер деп турар.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

ЧУРУКТАРДА: суггатчылар ажыл үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ДЕПУТАТ СОҢГУКЧУЛАРЫНДА

Чурттакчы чонну эргежок чугула аъш-чем продуктулары-биле болгаш үлетпүр бараалгалары-биле хандырар херекке улус депутаттарының сорулгаларын Таңды район Совединиң сессиязынга чоокта чаа чугаалашкан. Ооң ажылынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы, РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң улус депутады Ч.-Д. Б. Ондар киришкен.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң, ССР Эвилелиниң Федерация Чөвүлелиниң болгаш Конституция комиссиязының кежигүнү кижи болгаш кылып чоруткан ажылдарының дугайын ол аңаа чугаалаан. Ч.-Д. Б. Ондар чугаазынга кол-ла кичээнгейни Эвилел керээзиниң болгаш аңаа ат салырының чурумунуң дугайында айтырыгга хамаарыштыр он алды автономнуг республиканың Дээди Советтериниң Даргаларының кылганы медегелелинче угландырып, ол дугайын тайылбырлап чугаалаан.

Сессия ажылын доосканы соонда, «Коммунизмниң херели», С. Тока аттыг совхозтарга мал ажылдыглар-биле чугаалажып, сүт-бараан фермаларынга, малчын коданнарга чедип, чер-черде байдал-биле таныжып. Ооң-биле кады ол школаларның, уруглар албан черлериниң, магазиннерниң кайы хире, канчаар ажылдап турарын сонуурган. Кочетово, Элегес, Чал-Кежиг суурларга башкылар болгаш чурттакчылар-биле беседалашкан. Ол ужуражылгаларга улус депутады чуртта бөгүнгү ниити байдалды, бодунуң депутат ажыл-чорудулгазының дугайын чугаалап турган. Депутаттан чон эвээш эвес айтырыгларны салып турган болгаш чаа Эвилел керээзин чарары дүргедедиринге сонуургалын олар илереткеннер.

Куулар ДАРЖАА.

РСФСР-ниң улус депутаттарының дөрткү Съездизинде

Бо хүннерде РСФСР-ниң улус депутаттарының дөрткү Съездизи ажылын уламчылап турар. Съезд ажыттынган хүнде ооң хүн айтырыынын талазы-биле санал-онал солчулгазы болган. Чидиг дискуссияның түңнелинде дараазында айтырыгларны хүн айтырыынга кирер дугайында доктаал хүлээп алдынган:

1. «РСФСР-ниң Президентизиниң, РСФСР-ниң Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузун бадылаары.
2. РСФСР-ниң Президентизинге кандидаттар дугайында.
3. «РСФСР-ниң Конституция судунуң дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузун бадылаарының дугайында. РСФСР-ниң Конституция судун соңгуур дугайында.
4. Янзы-бүрү айтырыглар:

Азербайджанда болгаш Армениядa байдал дугайында;

«Чер реформазының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң күүсеттиниип турарының дугайында. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазының оралакчызы Б. М. Исаевтиң информациязы.

Эвилел керээзиниң болгаш Федерация керээзиниң төлевилелдерин ажылдап кылыр талазы-биле ажылдың чорупту турарының дугайында. РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы Р. И. Хасбулатовтуң информациязы.

Оларның бижээн билдириишкиннерин ёзугаар РСФСР-ниң чамдык улус депутаттарын РСФСР-ниң Дээди Совединиң кежигүнү хүлээлгелерден хостаар дугайында.

Съезд ажыттынган хүнде РСФСР-ниң Дээди Совединиң комитединиң даргазы С. М. Шахрай бирги айтырыг талазы-биле илеткел кылган. Илеткел талазы-биле санал-онал солчуушкуну ийи хүн уламчылаан соонда ук Хоойлу хүлээп алдынган.

Май 22-де эртенги хурал эгелээр мурнунда Россия Федерациязының депутаттары Индияның сураглыг күрүне ажылдакчызы Раджив Гандиниң террористерниң холундан барганының дугайында медээни дыңнааш, ооң чырыткылыг тураскаалын бут кырынга туруп ёзулаан. Ооң соонда саналдар уламчылаан. Кежээки хуралга РСФСР-ниң Конституциязынга немелделер болгаш өскерилгелер дугайында илеткелди Дээди Советтиң комитединиң даргазы Г. С. Жуков кылган. Илеткелдер талазы-биле дискуссия үезинде янзы-бүрү саналдар дыңналып турган. Чижээ, РСФСР-ниң Президентизинге кандидаттар В. В. Жириновский, А. М. Макашов, А. М. Тулеев Президент соңгулдаларын соңгаарладыр дугайында медеглелди киирген.

Дараазында хүнде депутаттар РСФСР-ниң Президентизинге кандидаттарның дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ол айтырыг талазы-биле дыңнадыгны РСФСР-ниң соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының даргазы В. И. Казаков кылган. Соңгулданың баштайгы үе-чадазының организастыг эрткенин ол демдеглээн. Президентиге кандидаттарны депшидеринге РСФСР-ниң соңгукчулары идепкейлиг киришкен. Алды кандидат хоойлуда көрдүнген негелде ёзугаар депшиттирген. Оларның бежи чогуур деткимчени соңгукчулардан алган. Ынчаарга В. В. Жириновскийни депшиткен партия кандидатты деткээн ат салышкынналарын чыгбаан болганындан ооң дугайында айтырыгны бо Съездиге шиитпирлээр апаар. Бир эвес депутаттарның хөй кезии ол дээш бадылаар болза, ооң кандидатуразын чажыт бадылаашкын данзызынга киирип болур деп, комиссияның даргазы чугаалаан.

В. В. Жириновский бодунуң программазының дугайын чугаалаан болгаш депутаттарның айтырыгларынга харылаан. Кандидатураны бадылаашкынга тургузарга В. В. Жириновскийниң кандидатуразын киирер дээш 477 депутат бадылаан, 417 кижи удур бадылаан, 36 кижи дагалзаан. Ынчангаш ол кандидатура чажыт бадылаашкынга кирер болган.

Депутаттар ооң соонда янзы-бүрү айтырыгларны чугаалашкан.

(Рос СЭТА).

РСФСР-ниң Президентизинге кандидаттар дугайында

РОССИЯ СОВЕТ ФЕДЕРАТИВТИГ СОЦИАЛИСТИГ РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СЪЕЗДИЗИНИҢ

ДОКТААЛЫ

РСФСР-ниң Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының даргазы эш В. И. Казаковтуң дыңнадыын чугаалажып көргеш, РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездизиниң демдеглээри болза, «РСФСР-ниң Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 8 чүүлүнге дүүштүр РСФСР-ниң Президентизиниң кандидаттары кылдыр эштер В. В. Бакатин, Б. Н. Ельцин, В. В. Жириновский, А. М. Макашов, Н. И. Рыжков, А. М. Тулеев олар бүрүткеттирген.

Либерал-демократтыг партияның депшиткени эш В. В. Жириновскийни РСФСР-ниң Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле чажыт бадылаашкын бюллетенинге киирерингe «РСФСР-ниң Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 7 чүүлүнге дүүштүр РСФСР-ниң улус депутаттарының ниити санының бештиң бириниден эвээш эвес кезиниң деткимчези эргежок чугула.

РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездизиниң доктаадыры болза:

1. РСФСР-ниң Президентизинге кандидаттар дугайында РСФСР-ниң Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының даргазы эш В. И. Казаковтуң дыңнадыын хүлээп алыр.

2. РСФСР-ниң Президентизинге кандидат эш Владимир Вольфович Жириновскийни деткиир талазы-биле чажыт бадылаашкынны чорудар.

. РСФСР-ниң Президентизинге кандидат эш В. В. Жириновскийни деткиир талазы-биле чажыт бадылаашкынның түңнелдерин РСФСР-ниң Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязынга чорудуп бээр.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы

Б. Н. ЕЛЬЦИН.

Москва, Кремль.
1991 чылдың май 22.

Тыва Совет Республиканың Күрүне сүлдезиниң, Тыва Совет Республиканың Күрүне тугунуң, Тыва Совет Республиканың Күрүне гимнизиниң төлевилелдеринге конкурс чарлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ДОКТААЛЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң **доктаадыры болза:**

1. Тыва Совет Республиканың Күрүне сүлдезиниң, Тыва Совет Республиканың Күрүне тугунуң болгаш Тыва Совет Республиканың Күрүне гимнизиниң төлевилелдеринге конкурс чарлаар.

2. Тыва Совет Республиканың Күрүне сүлдезиниң, Тыва Совет Республиканың Күрүне тугунуң болгаш Тыва Совет Республиканың Күрүне гимнизиниң төлевилелдеринге конкурстуң негелделерин бадылаар. Конкурстуң негелделерин парлалгага парлаар.

3. Конкурс комиссиязын ийи аңгы бөлүк кылдыр дараазында составтыг бадылаар:

Комиссияның даргазы:

Солунам Владимир Васильевич — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы.

Бирги бөлүк (Тыва Совет Республиканың Күрүне сүлдезиниң болгаш Күрүне тугунуң төлевилелдериниң дугайында түңнелди белеткээр талазы-биле):

Тинмей Дозур-оол Лайзапович — РСФСР-ниң КП-зиниң Тыва рескомунуң секретары;

Салчак Иван Чамзоевич — ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү;

Дондук Тойбу-Хаа Хертекович — ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү;

Ондар Товарищтай Чадамбаевич — Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң даргазы;

Монгуш Доруг-оол Алдын-оолович — ТДЛТЭШИ-ниң директорунуң оралакчызы;

Бойду Николай Сюрюкович — персоналдыг пенсионер;

Богдановский Анатолий Григорьевич — «Тувинская правда» солунунуң редакторy.

Ийиги бөлүк. (Тыва Совет Республиканың Күрүне гимнизиниң дугайында түңнелди белеткээр талазы-биле):

Ондар Чылгычы Чимит-Доржуевич — Тыва АССР-ниң культура министри;

Кенденбиль Ростислав Докур-оолович — композитор;

Борисенко Владимир Ильич — Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы;

Чадамба Владимир Федорович — «Шын» солунунуң редакторy;

Даржай Александр Александрович — Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң даргазы;

Кыргыс Зоя Кыргысовна — Тыва АССР-ниң Композиторлар эвилелиниң даргазы;

Козлова Светлана Владимировна — шүлүкчү;

Шоюн Александр Сан-оолович — «Сылдысчыгаш» солунунуң редакторy;

Шулепов Александр Николаевич — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Үлетпүр, транспорт, тудуг болгаш архитектура талазы-биле доктаамал комиссиязының даргазы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы

Ч.-Д. ОНДАР.

Кызыл хоорай.
1991 чылдың май 13.

Тыва Совет Республиканың Күрүне сүлдезиниң, Тыва Совет Республиканың Күрүне тугунуң база Тыва Совет Республиканың Күрүне гимнизиниң төлевилелдеринге конкурстуң

НЕГЕЛДЕЛЕРИ

Тыва Совет Республиканың төөгүлүг, национал культура болгаш экономиктиг онзагай чүүлдерин илередип көргүзүп турар ооң күрүне атрибутиказын тургузар сорулга-биле конкурсту чарлаан.

Тыва Совет Республиканың Күрүне сүлдезиниң база Күрүне тугунуң төлевилелдерин 50х50 см хемчээлдиг ватман саазынга өңнеп чуруп көргүскен турар ужурлуг. Чуруктарга сүлдениң болгаш туктуң дүрзү-хевириниң символикаларының ужур-утказының бижимел тайылбырын кожар. Тыва Совет Республиканың Күрүне гимнизиниң төлевилелиниң сөзүн тыва болгаш орус дылдарга киирер. Гимн төлевилелиниң аялгазын клавирге болгаш партитурага киирер.

Конкурска күзелдиг бүгү кижилер киржир.

Конкурс комиссиязы киирген бүгү саналдарны сайгарып көөр. Эң эки төлевилелдерни чонның чугаалажып көөрү-биле парлалгага үндүрер, а ооң соонда Тыва АССР-ниң Дээди Совединге бадыладыры-биле киирер.

Материалдарны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунче 1991 чылдың октябрь 1-ге чедир киирер.

Конкурска кирер төлевилелдерни аңгы чагаа хавынга «Конкурска» дээш чорудар, аңаа авторунуң дугайында медээлерни (фамилиязы, ады, адазының ады, чурттап турар адреси) кожар.

Төлевилелдери Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сессиязынга бадылаттынган Тыва Совет Республиканың Күрүне сүлдезиниң, Күрүне тугунуң болгаш Күрүне гимнизиниң авторларынга дараазында хемчээлдиг акша шаңналдарын тывысыр:

Тыва Совет Республиканың Күрүне тугу дээш 1000 рубль;

Тыва Совет Республиканың Күрүне тугу дээш—1000 рубль;

Тыва Совет Республиканың Күрүне гимнизи дээш — 2000 рубль.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы

В. КАЖИН-ООЛ.

ПАРЛАЛГА БАЖЫҢЫНГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң секретары, Тыва АССР-ниң улус депутаты Д. Л. Тинмейниң журналистер-биле ужуражыышкыны Парлалга бажыңынга май 22-де болган. РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зының болгаш ТКК-зының каттышкан Пленуму РСФСР-ниң Президентизиниң албан-дужаалынга коскү күрүне ажылдакчызы Н. И. Рыжковтуң кандидатуразын деткээнин, Тываның коммунистери ооң кандидатуразын база деткип турарын эш Тинмей дыңнаткан болгаш 1991 чылдың июнь 12-де болур РСФСР-ниң Президентизиниң соңгулдаларынга уткуштур журналистерниң сорулгаларынга тодаргай доктааган.

Совет Россияның Президент соңгулдаларынга чедир ам каш-ла хонук арткан. Ынчангаш соңгулда мурнунуң кампаниязы эң-не харысалгалыг үе-чадазынче кирген. Ынчаарга Н. И. Рыжковтуң кандидатуразын деткип, Тывага баштайгы үеде 32031 кижи ат салган болза, ам ат салышкыннарының саны 44 муң четкен. Кандидаттың болгаш ооң программазының дугайында соңгукчулар ортузунга агитацияны улам-на калбартыры эргежок чугула деп, партия рескомунуң секретары онзалап демдеглээн. Ооң дараазында журналистерниң хөй санныг айтырыгларынга ол харылап, делгерэңгей тайылбырны берген.

Айтырыг. Н. И. Рыжковтуң кандидатуразын деткиир ат салышкынын Кызыл хоорайга чорударын хоорай Совединиң даргазы Ю. П. Слободчиков моондактаан болгаш соңгукчуларның хамааты эргезин херек кырында кызыгаарлаан-дыр. Ону канчаар көрүп турар силер?

Харыы. Хоорай Совединиң даргазы эш Слободчиков ат салышкынын чүгле моондактаан эвес, харын Кызылдың соңгукчуларының Н. И. Рыжковтуң кандидатуразын деткээн хөй ат салышкыннарын «хуусаазы эрткен» деп чылдак-биле ниити санга киирбейн барган. Ынчангаш хоорай Совединиң даргазының ол чиктиг хөделишкиннерин соңгукчулар ажыы-биле бурууу шаап турар.

Айтырыг. РСФСР-ниң Президентизиниң албан-дужаалынга депшиттирген болгаш бүрүткеттирген кандидаттарның бирээзи РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Б. Н. Ельцин болгай. Ол кандидаттың дугайында чүнү чугаалап болур силер?

Харыы. Борис Николаевич Ельцин кончуг йарын, иштики улуг чөрүлдээлиг кижи, бир хүн бир черге бирээни, өске хүн өске черге аңаа удурланышкак чүве чугаалаар. Доктаамал эвес. Бо чылдың март 15-те Кино бажыңынга чыылганнар мурнунга ооң чугаалаан ондактыг сөстерин сактып көрүңер. РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдалары болгандан бээр бир чыл ажыг үе эрткен. Чуртта социал-экономиктиг кризисти ажып эртеринче угланган ССРЭ Президентизиниң болгаш Эвилел чазааның чугула хемчеглеринге удур Ельцинниң хөделишкиннери чүгле Россияның эвес, харын бүгү чурттуң экономиказынга согуушкун хевирлиг болган. Ельцин РСФСР-ниң Дээди Совединиң Даргазынга соңгуткан үеден соңгаар Россияның социал-экономиктиг байдалы, националдар аразының харылзаалары улам баксыраан. РСФСР-ниң Күрпланы узуткаттынган.

Б. Н. Ельцинниң дорт удуртулгазы-биле чогааттынган Россия Федерациязының чаа Конституциязының (Үндезин Хоойлузунуң) төлевилелин кичээнгейлиг номчуп көрүңер. Ол документ Россияга капитализмниң эң бак, дерзии хевирин катап тургузарынче угланган. А бир эвес Б. Н. Ельцин РСФСР-ниң Президентизинге соңгуттуруп алыр болза, ындыг Конституцияны күштүг болдуруп бадыладырын ол оралдажыр, а ооң уржуктары чүгле Россияга эвес, харын бүгү чуртка ёзулуг халаптыг болур дээрзи кымга-даа чажыт эвес.

Ажыл соксадыышкыннарын ап көрүңерден. Экономиктиг, политиктиг ажыл соксадыышкыннары Россияга, бүгү чуртка, оларның экономиказынга, социал-политиктиг амыдыралынга кедергей улуг когаралдарны таваарыштырган болгаш таваарыштырып-даа турар. Ельцин Кузбасска ажыл соксаткан шахтёрларга баргаш, мынча дээн: «Ажыл соксадыышкынын соксадырын азы уламчылаарын бодуңар билиңер». А шахтёрлар дугайында, Россияның экономиказын экижидер дугайында ёзулуг херек кырында сагыш салып турар күрүне ажылдакчызы кижи болза, ажыл соксадыышкыннары чурттуң экономиктиг амыдыралын сандарадып, дагжыларның, өске адырларның ажыл-ишчилериниң амыдыралын улам баксырадып турарын тайылбырлап, ажыл соксадыышкынын болдурбазынче шахтёрларны кыйгырар ужурлуг турган.

Айтырыг. Н. И. Рыжковтуң дугайында чүнү чугаалап болур силер?

Харыы. Уралдың улуг бүдүрүлге черинге ол баштай мастерлеп киргеш, ооң чиңгине директорунга чедир ажылдаан. Экономиканы болгаш техниканы тергиин эки билир. Нарын айтырыгларны шиитпирлээрде ол бодамчалыг кижилерге, кичээнгейлиг, сагыш човангыр. Сөөлзүреди ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга ажылдап турган үезинде хенертен аараш, үш ай ажыг эмнедип, дыштанган. Чүгле эмнеп турган ийи-чаңгыс эвес, харын хөй эмчилерниң чыыжы Н. И. Рыжковтуң кадыкшылы бүрүн катап тургустунган деп түңнелди кылган. Дээди мергежилдиг эмчилерге бүзүрээр апаар. Бүгү чуртка билдингир коскү күрүне ажылдакчызы Рыжковтуң кандидатуразын бистиң республиканың күш-ажылчы коллективтериниң эң хөй нуруузу бир үн-биле деткээн.

Айтырыг. Дөге дааның кырында «Ленин» деп бижимелди өскерткенинге чүгле Кызылдың чурттакчылары эвес, харын найысылалдың аалчылары элдепсинип, алыс утказын билбейн турар. Ынчаарга «Ленин» деп бижимелди катап тургузар дугайында республиканың Дээди Соведи доктаалды хүлээп алганын чамдык хамаатылар дыңнаваан магат-чок. Ук доктаал амга чедир чүге күүсеттинмээнил?

Харыы. Сессияның адрезинге тус-тус хамаатыларның болгаш күш-ажылчы коллективтерниң, чижээ, Кызылдың № 1 база 2 ортумак школаларының, Кызылда аъш-чем садыында садыг каттыжыышкынының коллективтериниң, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар талазы-биле Бүгү-эвилел ниитилелиниң Тыва салбырының чөвүлелиниң президиум хуралының киржикчилериниң бижимел кыйгырыглары келген болгаш бижимелди катап доплдораан тургузарын, төөгүнүң, культураның тураскаалдарынга хора чедирер ындыг хөделишкиннерни моон соңгаар болдурбас талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алырын негээн.

Доктаал төлевилелин чедир ажылдап кылыр комиссияның составынга Г. Я. Эпп болгаш Ю. П. Слободчиков-биле кады ажылдап турдум. Бо айтырыгны ол эштер «хей чүве-дир» деп санап турар. Ынчалзажок сарыылдыг угаан, шынныг чорук кажан-даа тиилээр.

Аныяктарның «Спутник» деп чуртталга комплексиниң ажылдакчызы Владимир Амырның удуртулгазы-биле бөлүк кижилер бо чылдың апрель 21-де, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 121 чылының бүдүүзүнде, Дөге даанда «Ленин» деп бижимелдиң боттарының кара туразы-биле «Дөгээ» деп солаан, а херек кырында «Дөгээ» деп даг Тываның бүгү девискээринде чок. «Ленин» деп бижимел 1970 чылдан бээр туруп келген.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнүң бүдүүзүнде Дөге даанда «Ленин» деп бижимелди өскерткен чорук Кызыл хоорайның болгаш республиканың ажылчы чонунуң килеңнээшкинин болдурганы, ындыг хөделишкин В. И. Ленинниң адын болгаш тураскаалын дорамчылаарынче угланганын, ССРЭ-ниң болгаш Совет Тываның төөгүзүнче халдаар дээн оралдажыышкын болуп турарын Дөге даанда «Ленин» деп бижимелди өскерткен фактының дугайында бо чылдың апрель 26-да доктаалынга Тыва АССР-ниң Дээди Соведи демдеглээн болгаш ук оралдажыышкынны буруу шаппышаан, «Ленин» деп бижимелди ийи хүн дургузунда катап тургузарын улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединге даскан. Ындыг турбуже, хоорай Совединиң даргазы Ю. П. Слободчиков республиканың Дээди Совединиң доктаалын тооваан.

Республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга Ю. П. Слободчиков олурушкаш, Дээди Советтиң доктаалын чүгле май 8-те алган мен деп чылдак чугаалаан. Ол доктаалды солуннарга парлаарын партия рескомунуң пленумунуң үезинде республиканың Дээди Совединиң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондарга саналдаан мен. Доктаалдың амга чедир парлаттынмааны чылдагааны менээ билдинмейн турар. Массалыг информацияның чепсектери бо таварылганы кичээнгейден дашкаар арттырып болбас ужурлуг деп бодаар мен.

Айтырыг. Бо чылдың апрель 24-26-да болган Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сессиязынга Кызыл хоорайда араганы улуг өртекке садар коммерция магазининиң хоойлуга чөрүшкек ажыл-чорудулгазын соксадыр дугайында айтырыгны чидии-биле тургускан болгай. Ында бир шил водканы 30 рубльге садып, кижилерни мөлчүп, төөредип турар. Бо айтырыг талазы-биле тускай доктаал хүлээп алдынган, а ол база амга чедир күүсеттинмээн. Чылдагааны чүдел?

Харыы. Ол магазинни хаар дугайында Тыва АССР-ниң бөлүк улус депутаттарының негелдезин бир неделя хүүсаада чугаалажып көөрүн улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединге (эш Слободчиковка) даскан доктаалды республиканың Дээди Соведи бо чылдың апрель 26-да хүлээп алган. Ынчалзажок магазин амга чедир араганы улуг өртекке сатпышаан, а хоорай Соведи магазинни хаар дугайында айтырыгны принципиалдыг ёзу-биле амга чедир чугаалажып көрбээн.

Магазинге арага сатканындан кирген акшаны хоорай бюджединче шилчиткеш, культура-массалыг хемчеглерни чорударынга бүрүн ажыглаарын саналдаап мен. Акша-хөреңгилерниң чедишпези-биле ындыг чугула хемчеглер сөөлгү үеде эвээш чоруттунуп турар болгай. Ук магазинде араганы улуг өртекке садып эгелээнии кызылчылар шынныгы буруу шаап турар. Республиканың Дээди Совединиң сессиязы боол турган хүннерде Политиктиг чырыдыышкын бажыңының чанында херимнерге мындыг бижимелдиг негелделер көстүп келген: «Слободчиков эрге-чагыргада турда, бистиң амыдыралывыс айыылга таваржып турар-дыр». «Юрий Петрович, бистер силерге идегевейн турар бис». «Хоорай Совединиң бодамча чок шиитпирлериниң уржуктарынга таваржырын күзевес бис». «Бистиң ажы-төлүвүстү арага-биле төөретпеңер». «Магазинни бөгүн хаап каар болзуңарза, дээрта силерге идегеп болур бис». «Араганы эвес, а культураны биске бериңер!» Сессия сөөлүнде ай эртип турар, а магазин араганы улуг өртекке сатпышаан. Маңаа холбаштыр парлалга бодунуң бодалын илергейлээр ужурлуг деп санаар мен.

Айтырыг. Тывада болуушкуннар дугайында эрткен чылын республикадан дашкаар солуннарга нүгүлдээшкинниг, чөңгээ өөскүдер хөй материалдарны парлап турган. Ындыг хевирлиг материалдар чамдык солуннарда бо чылын база

(Төнчүзү 3-кү арында).

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ ЫНДЫГ

«Ак-Хем» болгаш «Ак-Туруг» совхозтарда коммунистерниң ниити хуралынга «Ниитилел-политиктиг байдалды экижидер талазы-биле коммунистерниң сорулгаларының дугайында» Россияның Компартиязының ТК-зының база Төп контроль комиссиязының каттышкан Пленумунга чугаалашкан айтырыгларга хамаарыштыр боттарының туружун коммунистер тодарадып чугаалашкан. Бо айтырыг талазы-биле илеткелди партияның Улуг-Хем район организациязының контроль комиссиязының даргазы В. А. Чөржей-оол совхозта (ол «Ак-Туруг» совхозтуң партия организациязында бактаап турар) коммунистерниң амыдыралы, ажыл-ижи-биле холбап кылган.

Бистиң боттуг бергелеривисти, частырыгларывысты болгаш эрттирипкен чүүлдеривисти ажыглап алгаш, экстремистчи күштерниң идепкейжээнин, харын-даа оларның байдалды улам хөрлээледип, кижилерниң сагыш-сеткилинге үй-балай бодаашкыннар киирип, хоойлу-дүрүмнериң дорт үрээринче чамдык кижилерни ыдалап турарының хараазы-биле партияның, коммунистерниң мурнунга нарын, берге сорулгаларның тургустунуп турарын илеткелчи-даа, санал бергеннер-даа демдеглээн.

— Партияда, чуртта болуп турар берге байдалда чон ортузунга тайылбыр-массалыг ажыл, коммунистерниң бир демниг быжыг туружу херегленттинип турар. Бо талазы-биле парткомнуң-даа, партия райкомунуң-даа организакчы ажылы кошкак-тыр. Хөй-ле хоойлу-дүрүм хүлээп ап турар. Оларның ужур-утказын билип алыр хамаанчок, саның безин адаары мен ышкаш кырганга берге-дир. Чугула дээн хоойлуларның, документилерниң кол уг-шиин бедик мергежилдиг эштер билдингир кылдыр тайылбырдап бээр чүве болза эки-ле-дир ийин.

Социалистиг чарыш дугайын кым-даа ыттавас апарган. Илеткелде база-ла дыңналбады — деп, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну М. Х. Данзырың саналынга чугаалаан.

— Бир-бир бодаарга, кандыг-даа эрге-чагырга чок, чүгле эрге-чагырга чаалап, ээлеп алыр дээш демисел чоруп турар ышкаш сагындырар. Сагылга-чурум чокта канчап бир демниг ажыл бүдерил. Демократияны, ажыкчарлыг чорукту соора билип, оларның алыс утказын чедир билбези-биле чамдык кижилер «бодум билир мен..» дээр хөөннүг. Чижек: МТМ эргелекчизи коммунист М. Дортай-оол бир чаа тракторну акызы болур кижиге берипти. Хову бригадазында механизаторлар-биле ижин-кара чокка чугаалажы бээр кижи мен. Чөптүг чорук кайдал? Таныш-көрүш тыртар чорук эки чүвеге черле чедирбес, ажылчыннарга үлегер-чижек болбас. Коммунистер дем чок, бот-боттарын билишпейн баардыр бис. Часкы ажылдарга белеткеливис база харык чок-тур—деп, Ю. М. Очур-оол хомудалын илереткен.

— Ниити агым-биле ужур эзерип турар улус-тур бис ийин —деп, коммунист В. У. Дембирел улашкан.— Боттарывыста тодаргай чүве чок. Партком, профком, совхоз директиязы аразында дем чок-тур. А алыс сорулга бисте чаңгыс болгай. Сончарыш кайы-даа адырда чорбайн турар. Хову турлаглары күскү хевээр, сандаргай. Кым-даа харысалга чок апарган...

Чер-черде ажыл-агый харылзаалары сандаргай, бергедээшкиннер кыр-кырынга немежип-ле турар апарган үедир бо. Чамдык кижилер өске партияларның, янзы-бүрү бөлүктерниң салдарынга алзып турар хире. Бо хуралга агроном баштады чамдык хову ажылдакчыларын чаладывыс, келбедилер. Чамдык коммунистер хуралга безин келбес, дадывыр-даа төлевес апарган. Чижээлээрге, Эремаа Дажы-Нава чыл чыгын, а Лариса Маадыр-оол бо чыл эгезинден бээр дадывыр төлевээн. Кызыл-Дагның, Ак-Туруг кодээ Советтиң, МТМ-ниң коммунистериниң чүгле чартык кезии бо хуралда келген. Медээ-дыңнадыг-даа чок-тур. Ындыг эштерни партия эге организациязынга чугаалажып көрбейн турап-дыр дээрзин коммунист О. М. Седип хомудап чугаалаан.

Шынап-ла, коммунистерниң дүвүрелин сеткилге чоок албас, оларның саналынга каттышпас аргам чок болду.

Партийжи сагылга-чурумну быжыглаар, коммунист бүгүдезиниң туружун тодарадыр, партияның ат-алдарын, ролюн көдүрер дээш чуртта демисел чоруп турда, бисте байдал ындыг турда, партияның район комитеди чүнү көрүп, билип олурарыл? Коммунистерниң чүгле бо хуралынга безин санал-оналын чүү деп билип турарыл, оларның айтырыгларынга кандыг харыы бээрил?

Роман ХУНАЙ-ООЛ.
Күш-ажылдың хоочуну.
Улуг-Хем район.

РЫНОК болгаш АМЫДЫРАЛ

БЕЛЕТКЕЛДИГ, БОДАМЧАЛЫГ КИРЕР

Ам бо хүннерде кайа-даа дыңнаарга, рынок дугайында чугаа дыргын. Бистерниң хүн бүрүде амыдыралывыс-биле холбашкан экономика айтырыглары — ижер, чиир аъш-чемивис, кедер идик-хевивис, алыр акша-төгеривис ол чаа, билбезивис, солун-даа, коргунчуг-даа рынокка кээп ушуп турары-биле кижи бүрүзүн дүвүредип, идегел берип, сезиндирип-даа турар.

Бүгүдени хөлзедип турар ол айтырыгның кол угланыышкыннарын СЭКП ТК-ның октябрь (1990 ч.) Пленуму, ССРЭ-ниң улус депутаттарының IV съездизи берген. Ынчалза-даа рынок харылзааларынче кирер дугайында айтырыгда ам-даа билдинмес, түүтай, чамдык таварылгаларда, шуут-ла баш муңгаш чүүлдер эндерик.

Рынок дээрге мээң билип турарым-биле алырга, садыг-саарылга, садыг-кончаа дээн утканыг, бүдүрүкчүлер биле хереглекчилер аразында экономиктиг харылзаа болгу дег. Бүдүрүкчүге хамаарыштыр садар-саарар продукцияң бар болза сат, а хереглекчиге хамаарыштыр акшаң бар болза, садып ал дээни ол. Кандыг-бир продукция бүдүрүп алырда, ажылдаар херек. А акшалыг болур тизе, база-ла ажылдаар. Бүдүрүкчү-даа, хереглекчи-даа ажылдаар, оон өске орук чок. Оларның кайызы-даа рынокка барып таранжыр. Бирээзи бараанын бээр, өскези акшазын.

Планныг экономикадан анаа шуут удур рынок экономиказынче шилчилге ындыг-ла амыр эвес, харын хөй-хөй кижилерге ол «аарышкылыг» болур. Рынокче шилчип турар үеде өртектер улгатпас деп чүве черле турбас. Кошкак хандырылгалыг өг-бүлелерге, кижилерге күрүне социал камгалалды тургузары хоойлуда көрдүнген.

Мындыг, эки-ле билдинмес, бистерге шуут чаа, амыдыралчы ужур-утказы кижи бүрүзүнүң эрге-ажыынга дээп турар рынок экономиказынче шилчип кирер дээш Улуг-Хемчилер чамдык ажылдарны чорудуп турар. Партия райкомунуң ажылдакчылары рынок экономиказының айтырыгларынга ажык чугааларны совхозтар бүрүзүнге, Шагаан-Арыг хоорайның күш-ажылчы коллективтеринге 1990 чылдың ноябрь, декабрь база бо чылдың январь айларында эрттиргилээн. Кызылдан, Новосибирскиден бедик мергежилдиг лекторлар, эртемденнер район активинге тайылбырларны кылган.

Ам бо хүннерде ол документилерни тургузуп алырынга эң-не берге айтырыг — өртектер чок болуп турары. Ону чазак та кажан берип тер чүве. Чүү-даа болза, кодээ ажыл-агый продуктуларын садып алыр болгаш белеткээр өртектери бар. А бараанарны үүрмектеп садар, үлетпүр продукциязының өртектери чок. Черле мындыг байдалда тыптып келир «дидир-дидирден» өске оглуг документ өртектер талазы-биле чок. Программалар ажылдап кылырынга, санаашкын-дөзевилел чорударынга эзулуг моондак ол апарган.

Партия райкомунуң социал-экономиктиг комиссиязының планында көрдүнгенин ёзугаар, январь 22-де бюрога Улуг-Хем районунуң баштаар чериниң даргазы, коммунист Николай Черепанов биле Шагаан-Арыг ыяш ажыл-агый чериниң директору коммунист Виктор Прудников СЭКП ТК-ның октябрь (1990 ч.) Пленумунуң «Чурттуң экономиказын рынок харылзааларынче шилчидер, хереглел рыногун орталандырар дугайында» доктаалын күүседир дээш коллективтеринде чорудуп турар ажылының дугайында дыңнадыглар кылган. Райпода болгаш ыяш ажыл-агый черинде рынокче шилчип кирер программалар ажылдап кылдынган болган.

Районнуң программазында материалдыг баазаны ээзи быжыглаары чугулалап көрдүнген. Программа үш үе-чадалыг. 1995 чылга чедир хуусаалыг кылдынган. Ол үе дургузунда болуңнуң ажылчыннарынга 278 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, бора-хуужуур, эзиртпес суксуннар бүдүрер, карамель кылыр, ногаа дузаар цехтерни, тудуг материалдары садар 2 садыгны Хайыракан, Торгалыг суурларга, Арыг-Бажы, Эйлиг-Хем, Хайыракан, Торгалыг суурларга садыгларны, Шагаан-Арыг хоорайга садыглаар топту, 200 тонна эът кирер соодукчуну, Эйлиг-Хем, Ак-Тал, Торгалыг суурларга хлеб быжырар черлерни, Шагаан-Арыг хоорайга столоваяны ажыглалга кииреri көрдүнген. Чонга ажыктыг, ооң садыг хандырылгазын экижилериниче угланган садыг, хлеб быжырар черлерни совхозтарның-даа, райпонуң-даа хөреңгизи-биле тудары планнаттынган. Ооң аңгыда садыглар ажылын арендаже кирер.

Бараан эргилдезиниң ортумак деңнели эрткен 1990 чылдыңында 5 хуу, райпонуң бодунуң бүдүрген продукциязы база ол хире өзүлделиг болур деп көрүп турары бараан айтырыы берге бо үеде, бүде-ле бээр чүве болза өөрүнчүг. Бо белен эвес орулганы боттандырарда райпо өске бүдүрүлгелер-биле, совхозтар-биле, арендаторлар, хамаатылар-биле, кооперативтер-биле харылзааже улуг кичээнгейни угландырар деп турар. Чондан эът, саржаг, картофель, ногаа садып алырып, кат, мөөгү, арыг чигирни белеткээрин чыл санында өстүрер кылдыр көрген. Мөөгү хайындырар херексел садып тургузарын планнаан. Ногаа дузаар цехтиң тудуун бо чылын ажыглалга кирер дээш кызыдып турары идегелдиг болдуруп турар.

Бир эвес программада көрдүнүп турар чүүлдер саазын кырынга эвес, херек кырында бүде бээр болза, райпо рынокче «чара чүткүп» кирер бээр хире.

Ыяш ажыл-агый чериниң директору В. Прудниковтуң дыңнадыындан алырга, ооң белеткели районнуң деңнелинге четпес. Программа иштинде дөзевилел херээлиг 5 кол орулганы айыткан. Ол орулгаларны боттандырарда санаашкыннар, анализ, экибыжыгымчалыг бодалдар биле барымдаалаттынмаан.

Ынчалза-даа программада чамдык чүүлдерни демдеглеп болур. Инженер-техниктиг ажылдакчыларны, ажылчыннарны рынок дугайында чугула документилер-биле таныштырып өөреткен. 1991 чылда продукцияны кымга садарын дугуржуп апкан. Бүдүрүлгениң деңнелин кудулатпас оралдар көрдүнүп турар. Рынокче шилчилгениң бирги үе-чадазында (шупту 3 үе-чадалыг) арга-арыг камгалалы бюджеттен хандыртынарындан хосталып, долу бот-орулга-чарылгаже киирерин көргени солун. А үлетпүр ажыл-чорудулгазы (продукция бүдүрери) биче бүдүрүлге апаар. Ону хандырар орулга-биле чаа станоктарны (шала манзалары бүдүрер) тургузуп, ажыглалга кирер. Ыяш артынчыларындан продукция бүдүрер ажылдар база планнаттынган.

Ыяш ажыл-агый чериниң программазы ниити утка талазы-биле чүгээр-даа болза, ону ам-даа хандыр ажылдап кылыры негеттинип турар.

Районда, ыяш ажыл-агый черинде рынокче шилчиир дээш кылган программаларның кол утказы ажырбас, чүгээр-даа болза, бөгүнгү ажыл-херектеринде четпестер ийи коллективтиң кайызында-даа хөй. Садыгларда аъш-чемниң болгаш хереглелдиң өске-даа бараанары чонга чедишпес. Садыгжыларның ажыл шагы барымдаалавас, озалдаар, эрте дуглап каантар, каржы-хажагай, ээлдек эвес чорук хереглекчилерни хомудадып турар. Бо бүгү четпестер рынокче бистерни кады эдерип кирип келген. Социал дүшкүүрлүг чоруктуң, кижилерниң сеткил-хөөнүн карартыр хоочунуң база бир чылдагааны ол.

Ыяш ажыл-агый чери болунуң бир талазын бюджеттен азыраныр кылдыр тургускаашын салыр хөңнү чок болуп, чонга херектиг дыка хөй продукцияны кылып болур турган, ону бүдүрерин кичээнгей салбайн келген. Рынок ындыг удуртукчуну бодаңгыр кылдыр албаалтар.

Районнуң рынокче шилчииринин кол угланыышкыннарын декабрь айда эрткен район Советиниң сессиязы биле партия райкомунуң пленумунуң каттышкан хуралынга чугаалажып көрген. Совхозтар, бүдүрүлгелер рынок үезинде канчаар ажылдаарының, кандыг продукция бүдүрүп, гаазын амыдыраарын ам улам тодарадып санал турар. Ол ажылдарны шынарлыг, бодамчалыг, чогаадыкчы чорукту харам чок берип турган кылыры, ону дүргедедирин негеттинип келген.

Дугар ООРЖАК,
РСФСР-ниң КП-ның Улуг-Хем райкомунуң социал-экономиктиг комиссиязының даргазының оралакчызы.

ФЕРМАДАН ТУРГУССА...

Бай-Тайгада «Хара-Хөл» совхозтуң сарлык кадарчызы дуңмам Даржаа Шиловтуң аалынга чоокта чаа чордум. Ооң ажылын сонуургадым. Ол ынчаан мынча дээн:

— Сарлык — кыжын, чайын-даа кажаа, сиген, саваң-даа хереглевес. Тайга, сыннарга өзүп-доруңуп чоруур. Ону азырап, ажаары өске малдардан черле эптиг. Олар оорларга-даа, бөрүлерге-даа белен алдырар эвес. Ооң эъдин күрүнеге дужаап турар бис. Саар кылдыр өөредип алыры-ла берге мал.

— Силерниңиде инек фермазы бар ийикпе — деп айтырдым.

— Колхоз турда тас инек фермазы турган чүве. А кажан бо ажыл-агый совхоз апаарга, ону дүжүрүп каапкан. Чүге дээрге тыва уксаалыг инектерниң сүдү эвээш, ынчангаш орулгазы шоолуг эвес боор чораан. Ынчалза-даа ферма турда, саржагны күрүнеге дужаап, чонга садып-даа турду ийин.

«Кара-Хөл» — мал ажыл-агыйлыг совхоз. Ол хирезинде инек фермазы ында чок боорга кайгадым. Ол ышкаш сарлык фермазын тургузуп ап болур арга канчап чок деп. Совхозта ясли, школа, эмнелге дээш, өске-даа албан черлери бар-дыр. Оларны сүт-биле чүге хандырып болбазыл? Сааны чегей чон садып-даа алгай-ла. Амгы аъш-чем талазы-биле берге үеде сарлыктарны саар кылдыр өөреткеш, ооң хоюг сүдүнден ак, сарыг саржагны чүге кылып ап болбас боор. Ону-даа чонга садарга орулга-ла кирер ыйнаан.

Совхоз ангор өшкү дүгү кыргып алыр талазы-биле республикада көскү черни ээлеп, эвээш эвес орулганы оон кирип ап турар. Ол дүктүң өртээ-биле 29-30 хире сүттүг, уксаалыг инектерни садып алгаш, сүттен кылган янзы-бүрү тыва чем аймаан сатса ону кым-даа алыр апаар. Амгы үеде бистиң республика саржаг-биле бергелеп турар-дыр. Ону Кызылга-даа садар болза орулга-ла болгай.

Сарлыктың каржы-дошкунундан корткаш, оон сүдүн ажыглавас деп чүве дыка-ла кайгамчык чорду. Кызымак, чүткүлдүг-ле болур болза, ону черле өөредип ап болурунуң аргазы бар деп бодаар мен.

Садыг саарылга кылып өөренириниң оо берге үезинде ол совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери инек, сарлык фермазын ооккуу үеде ... совхозтуң ажылчыннарын хандырар талазы-биле боттуг ажылды чорудар боор деп идегеп артым.

Вера КУЧУН.
Кызыл район,
Каа-Хем суур.

УГАНДАГА АЯН-ЧОРУК ДООЗУЛГАН

СЭКП ТК-ның кежигүнү, РСФСР-ниң Компартиязының Тыва рескомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин баштаан СЭКП-ниң делегациязының Угандага аян-чоруу доозулган. Чуртту удуртуп турар Удурланыышкынның национал шимчээшкини (УНШ) партияның чалааның ёзугаар совет делегация аңаа чораан.

Аян-чоруктуң үезинде совет делегация чурттуң президентизи Йовери Мусевени, парламент даргазының оралакчызы Мозес Кигонго болгаш өске-даа күрүне удуртукчулары-биле чугаалажыышкыннарны кылган. СЭКП биле УНШ-тың аразынга дорт харылзааларны тургузар дугайында дугуржулга чедип алдынган.

Делегацияны үдеп турагаш, кылган медеглелинге УНШ-тың секретариадының делегей килдизиниң эргелекчизи Артур Гакванди «СЭКП-ниң төлээлекчилериниң биске чорааны үре-түңнелдиг болган. Ийи чурттуң болгаш оларның политиктиг партияларының аразынга кады ажылдажылганың база найыралдың үндезиннерин тургустунган» деп чугаалаан.

(СЭТА.

ТӨЛЕП БЭЭР ИРГИ БЕ?

Сүт-Хөл районнуң «Ишкин» совхозунуң хоочун малчыннарынга санадып турар Анчымаа Көшкендеевна Ондар болгаш Ондар-оол Белекович Сат оларның өг-бүлези үжен чыл дургузунда мал ажылынга бараан боол келген.

Дуржулгалыг малчыннар эрткен чылын 280 баш эр анайларны хүлээп алганнар. Ол анайлары ам хунан сергелер апарган. Оларның баш бүрүзүнден 700 грамм дүк кыргып аар хүлээлгезин малчыннар ажыр күүсеткен.

Чыл бүрүде бедик көргүзүглерлиг ажылы дээш совхозтуң удуртулгазы оларны шаңнап мактап-даа келген. Ынчалза-даа сеткилге таарышпас, арай эпчок чүүлдер база тургулаар. Оларның бирээзиниң дугайында Ондар-оол Белекович мендээ мынчаар чугаалап олурду:

— Эрткен чылын кадарып турган сергелеримден пландан ажыр 2 тонна эътти дужаадывыс. Ынчалза-даа совхозувус ол дээш биске чүнү-даа төлеп бербээн. Ынчап баарга, кижиниң холу-даа салдыныксай бээр-дир. Бо чылын планнаан ажыргаңывыс 29 килограмм дүгүвүстүң садым-чолу база ындыг болур эвес ирги бе деп бодап олурар мен. Ындыг болур болза, дыка-ла хомуданчыг болур.

Совхозтуң удуртулгазы бо айтырыгны канчаар шиитпирлээр деп турар ирги?

Бораш ОНДАР.

А БИСТЕР ЧООНГАН БИС

Бежен чылдарда Таңды районнуң суур бүрүзүнге суг болгаш дизель кужу-биле ажылдаар далган дээрбелери турган чүве. Колхозтар, болгаш совхозтар, хуу чон тараазын дээрбелеп ап, далгандан чаагай чемнерин кылып чораан.

Рынок харылзааларынче шилчиишкинниң амгы үезинде аъш-чем аймаа чедишпейн баар таварылгалар бо-ла туруп кээр болгаш өртектери талыйтыр өзе берген болгайда, ажыл-агыйлар дээрбелерин катап тургузуп, таразы дээрбелеп, садар болза, эвээш эвес орулга кирип ап болур деп бодаар мен. Бо дээрге амгы үеде дажок чугула социал айтырыг ышкажыл.

Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозу дээрбени кылып алган ажыглап турар болгай. А бистер, оларның кожалары, чоонгап бис? Кожаларывыстың чаагай үлегерин эдерзивиссе?

Севээн ОЮН.
Бай-Хаак суур.

Саяты Лопсанович Кууларның трактору часкы ховуну кежилдир чүткүп бар чораан. Күчүлүг «К-700» деп маркалыг техниказын септеп белеткеп алгаш, часкы хову ажылдарынче кирипкени ол.

Каък хөлдүң чанында муң ажыг гектар шөлдер бар. Ооң шуптузун тарыыр. Көк-тараазының үрезинин аңаа чаштырар. Кызыл-тасты, суланы база чаштырар. Куулар Саятының механизатор эштери ооң соондан чыда калбайн чораан. Александр Чыгакпанович Оюн база часкы ховуларның шыгын базырып, ону болбаазырадып, ажылче эрте киргеннерниң бирээзи.

ЧУРУКТА: Куулар Саяты.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БИЧЕ БҮДҮРҮЛГЕЛЕР

Рынок үезинде амыдырап чурттаарының бүгү-ле аргаларын ажыглаар ужурлуг бис. Ындыг арганың бирээзи болза чер-черлерге үүрмек бүдүрүлгелерни тургузары. Ол дээрге бир талазында, чоннуң ажыл-биле хандырарының аажок ажыктыг аргазы. Ол ышкаш ону тургузары бөдүүн, хөй чарыгдал негеттинмес.

1990 чылдың август 8-те ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Биче, үүрмек бүдүрүлгелерни тургузар дугайында» тускай доктаалды хүлээп алган болгай. Ажыл чок кижилерни күш-ажылче хаара тудар болгаш хамаатыларның тывынгыр, ажыл-херекчи идепкейин көдүрер сорулга-биле ындыг бүдүрүлгелерни тургузары эргежок чугула деп, ук доктаалда айыткан. Үстүнде айыткан нормативтиг документ ёзугаар үүрмек бүдүрүлгелерни ажыл-агыйның кайы-даа адырларынга, өнчү-хөреңгиниң кандыг-даа хевиринден хамаарылга чокка тургузуп болурун айыткан. Ындыг-даа болза, үүрмек бүдүрүлгелерни тургузарын ССРЭ-ниң эвилелдешкен база автономнуг-даа республикаларның хоойлулары ыяап-ла доктааткан, чөпшээрээн турары албан. Ону кандыг ажылдарның талазы-биле тургузарын ол хоойлуларга айыткан турар ужурлуг.

Ынчаарга ам үүрмек бүдүрүлгелерниң ажылчыннарының саны чеже хире кижи боор болурул деп айтырыг база туруп келир. Ооң чурумы ындыг: үлетпүр болгаш тудуг организацияларының шугуму-биле ажылдакчыларының саны 200, эртем база эртем шугуму-биле ачы-дуза чедирер бүдүрүлгениң ажылдакчыларының саны 100, а бараан-сараап бүдүрбес черлерниң 25, а садыг талазы-биле ындыг бичии бүдүрүлге тургузуп алыр болза, ооң ажылчыннарының саны 15 кижи чедип болур.

Ынчаарга ам чер-черлерниң байдалын өөренип көрүп турагаш, эвилелдешкен база автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери бичии бүдүрүлгелерниң ажылдакчыларының ниити санын үстүнде көргүзүглерден кудуладып-даа болур. Ынчангаш бо эргени бистиң Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели чөптүг ажыглап, бүгү байдалды өөренип көөр болза эки. Биске, шынап-ла, 200, 100 хамаанчок, 50 кижилиг бүдүрүлгени организастаары безин бергедей берип болур.

Ооң аңгыда бичии бүдүрүлгелер хөй адырлыг, янзы-бүрү ачы-дуза чедирер угланыышкынныг боор болур. Бисте үндүрүг дугайында хоойлу-дүрүмге дүүштүр ындыг бүдүрүлгелерге база чиигелделер турар. Чижээ, кодээ ажыл-агый продукциязы болбаазырадыр бүдүрүлгелер, ол ышкаш чоннуң херегел бараанын кылыр, тудуг болгаш тудуг материалдары белеткээр, септелге-тудуг талазы-биле үүрмек ажыл-агыйлар тургустунган соонда, оларны ийи чыл дургузунда үндүрүгден хостаар, орулгадан үндүрүг тыртпас.

Үүрмек бүдүрүлгелерни кайы-бир бүдүрүлгениң, ажыл-агыйның салбырларының баазаларынга-даа, чижээ, совхозтарның цехтеринге, салбырларының баазазынга тургузуп болур. Мындыг таварылгада ук салбырның күш-ажылчы коллективиниң шиитпирин хүлээп алыры шуут албан. Ону ук хуралдың протоколу кылдыр тургузар. Чүгле ынаа коллектив кежигүннериниң хөй кезии олурган, бадылап турар ужурлуг. Ол ышкаш өнчү-хөреңгиниң ээзиниң (совхозтуң, салбырның, звенонуң) бажымел чөпшээрели ыяап-ла херек. Үстүнде айыткан документилерден аңгыда үүрмек ажыл-агыйның (бүдүрүлгениң) уставын ажылдап кылган турар, ону тургускан организация ыяап-ла бадылаар. Уставка ол ажыл-агыйның хевири, ооң ады, турар чери, кылыр ажылы, удуртур органы, хайгаарал чуруму, эргелери, өнчү-хөреңгиниң тургузары, орулганы үлээриниң чуруму болгаш эде тургузар база азы узуткаар-дүжүрериниң чурумнарын айыткан турар.

Бичии ажыл-агыйларны хамааты кижи бүрүзү, оларның өг-бүлези болгаш кады ажылдап турары-даа кижилер, күрүне база арендалыг ажыл-агыйлар, хөй-нийти, акционер, база янзы-бүрү каттыжышкыннары, ол ышкаш күрүне хөреңгизин башкарар күрүне органнары тургузар эргелиг.

Үүрмек бүдүрүлгениң уставынга продукцияны канчаар бүдүрери, ону садып саарарының чуруму, коллектив кежигүннериниң үндүрер-ииниериниң дугайында айтырыгларны база көөрү чугула.

Белеткеп алганы бүгү-ле документилерни бидүрүн-нүкин-биле кады чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттеринге бүрүткедиры-биле чорудар. А үүрмек бүдүрүлге тургустунган соонда, кол ажыл-агый, бүдүрүлге оон биле тускай керээни чарып алыр ужурлуг. Ол ышкаш чаа тургустунган коллектив бажың-балгатты, өске-даа кол хөреңгини арендага бээр ийикле, азы садар айтырыгларны база шиитпирлээр.

Үүрмек бүдүрүлгеге болу херек чүүлдери арендалап алган база боор болур. Бо таварылгада аренда болза, иштики арендаңың улуг сайзыралының бир хевири болур.

Бир эвес үүрмек бүдүрүлгелерни амгы хамаатылар организациялар турар болза, херек документилер үстүнде айытканы-биле бир домей, чүгле уставы ынаа ол коллективти тургузуп турар хамаатыларның башкарыкчызы бадылаар ужурлуг. А коллективти тургустунганының дугайында күүсекчи комитет документилерни алгаш, ийи неделя дургузунда бадылаар. Чөптүг эвес черге бүдүрүлгелериден ойталаан таварылгада, ук шиитпирни судка хомудаар эргелиг.

Үүрмек ажыл-агыйлар бодунуң орулгазын канчаар чарыгдаарын шиитпирлээр эргелиг. Оларга шалың дыжек нормазы кым-даа тургуспас, онаап болбас. Ындыг эрге кымда-даа чок. Бүдүрер продукциязының хемчээлин оларның тускай чарып алган керээзинге айыткан турар, ол ышкаш оларның материал-техниктиг хандырылгазының дугайында база-ла керээге айтып тыр.

Үүрмек бүдүрүлгелер дугайында тайылбыр ажылы чон аразында дыка кошкак боол турар. Чамдык удуртукчулар бо айтырыгларны коллективтерге өш-биле тайылбырлавайн турар. Чүге дизе оларны тургузар дугайында сонуургалы-даа чок болганы-биле деткивестир. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң балыткалы бо-дур ийин. Ол ышкаш ындыг бүдүрүлгелерни тургузар дугайында тода ажылдап кылган норматив документилер база чок. Ындыг болганда бистиң эвилел үүрмек бүдүрүлгелерни тургузары. ооң ажылы-биле холбашкан кол-кол документилерни ажылдап кылгаш, коллективтерге дузалаар-дыр деп шиитпирлээн бис. Ону чоокку үеде эгелээр апаар бис.

Александр ООРЖАК.
Тыва АССР-ниң Юристер эвилелиниң даргазы, юридиктиг эртемнерниң кандидалы.

Р. ГАНДИНИҢ ӨЛҮРТКЕНИ

Индияның сураглыг политиктиг болгаш күрүне ажылдакчызы Раджив Ганди 47 харлап бар чыда дерзии өлүрүкчүлериниң холундан өлген. Май айның 21-де ол Тамилнад штатка соңгулда мурнуңуң митингизин эрттирери-биле Сриперумбудур хоорайга чедип келген. Ол хоорайның чурттакчылары улуг залчыны чылыы-биле уткуп, аңаа чечектерни тутсуп турган. Индий чоннуң чаңчылы-биле хүндүлүг залчының мойнунга боодал чечектерни кедирип хүндүлээр. Ындыг янзылыг ёзулал үезинде бир херээжен кижи Раджив Гандиге чечектер тутсуп тура, мегейип чыда, хойлап алгаш чораан бомбаны чазылдырган. Ол чоокка турган 16 кижи өлген, 20 ажыг кижи балыглаган.

Өлүрүкчү кижи чогум кайы партияга азы шимчээшкинге хамааржырыл, ону кым ыдалааныл деп чүве ам дээрезинде билдинмейн турар. Бо үүлгедиишкин талазы-биле истелге чоруп турар.

Раджив Гандиниң өлүрткенинге холбаштыр кажыыдалдың телеграммазын ССРЭ-ниң удуртулгазы индий чазакка чоруткан. М. С. Горбачев биле Р. М. Горбачева Гандиниң өг-бүлезинге кажыыдалдың телеграммазын чоруткан.

Раджив Гандиниң өрнүкшүлдарының ёзулалынга киржири-биле ССРЭ-ниң Оралакчы президентизи Г. И. Янаев Индияже чеде берген.

(СЭТА).

ПАРЛАЛГА БАЖЫҢЫНГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). катап көстүп кээп турар апарган. Манаа холбаштыр чүнү чугаалап болур силер, Дозур-оол Лайзапович?

Харыы. Ол материалдарны ондактыг «кара» материалдар деп санаар мен. Ында өжегерээн нугулдээшкиннер, хажыдышкыннар, хөөредиишкиннер, чөнгээ өөскүдүүшкүнүг хөй болуп турар. Чижээ, «Политиктиг» аш чарлаашкыны дээр фактының дугайында А. Луговскаяның «Тыва: качыгдаашкынның илергейлээшкини» деп чүүлү неделя санында үнер «Союз» солунга 1991 чылдың февраль 6-да үнген. Бо чылдың февральда «политиктиг аш чарлаан чамдык хамаатыларның хөделиишкиниң 170 бүдүрүлге деткээн, республиканың 14 районнарының 10 муң төлээлекчилери аш чарлааннарга кээп чораан» деп, автор мегелеп бижээн. О. Воронинниң «1990 чылдың билдинмээн дайыны» деп база-ла нугулдээшкинниг чүүлү Москва хоорай Совединиң неделя санында үнер № 4 «Столица» солунунга бо чылын парлаттынган. Милицияның онза даалгалыг отрядының 2500 шагдаалары Ак-Довурак хоорайның чанынга тус черниң тыва дээрбечилери-биле улуг тулчуушкун кылган деп, ол чүүлде автор нугулдээн. А херек кырында кандыг-даа «тулчуушкун» болбаан, Тывага келген ол шагдааларның бүгү саны чүгле 35 кижи болгай.

Тыва дугайында нугулдээшкинниг парлалга материалдарынга хамаарыштыр ийи саналды киирген мен. Бирээде, Тыва дугайында эрткен чылын нугулдээшкинниг материалдарны солуннарга бижээн хамаатылар О. Липчинскаяның, О. Васениннин кеземче херээн сайгарып көөрүн дүргедедир талазы-биле хемчеглерни алырын Тыва АССР-ниң улус депутады, РСФСР-ниң Дээди Совединиң кежигүнү К. А. Бичелдейге, Тыва АССР-ден ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Москвада ажылдап турар улус депутаттарынга дагзырын, ийиде, хамаатылар О. Луговскаяның, О. Воронинниң нугулдээшкинниг материалдарынга хамаарыштыр кеземче херээн Тыва АССР-ниң прокуратуразы РСФСР-ниң Кеземче кодекизиниң 74 чүүлүн ёзугаар көдүрерин саналдаан мен.

Бо айтырыгларга хамаарыштыр даалганы сессия Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Хоойлужудулга, хоойлу-дүрүм болгаш эрге-чурум талазы-биле доктаамал комиссиязынга берген.

Айтырыг. «Центр Азии» солунга төлеп чок чамдык материалдарны парлап турар. Оон кандыг деп бодаар силер?

Харыы. Кызыл хоорай Совединиң органы «Центр Азии» («Азия төвү») солун республика найысылалының амыдыралын шоолуг чырытпайн, социал-политиктиг болгаш экономиктиг чугула айтырыгларны көдүрбейн, кижилерниң сагыш-сеткилинге дүвүрээзин үндүргү дег «солун чүүлдер» сүрүп турарын чүүлдүг деп канчап-даа санап болбас.

Айтырыг. Сессия бүдүүзүнде тыптып келген кандыг-бир депутаттар каттыжышкынының дугайында чугаа чоруп турар. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

Харыы. «Деткимче» дээр депутаттар каттыжышкыны—боду адаттынган ээлчеглиг организация тыптып келгенин медеглээн, 1991 чылдың апрель 14-те ооң хуралынга 11 депутат, ооң иштинде Тыва АССР-ниң 5, Кызыл хоорай Совединиң—4, Бии-Хем район Совединиң—2 улус депутады олурушкан. Ол каттыжышкынның бодунун сорулгазы кылдыр салган айтырыглары хевириниң талазы-биле чүүлдүг ышкаш: «Демократчыдылганың, чоннуң эрге-чагыргазының, санал-оналдарның хөй хевирлиниң принциптериң боттандырар талазы-биле улус депутаттарының кужениишкиннерин каттыштыралы», «Соңгукчулар-биле бүгү талалыг харылзааларны быжыглаары», «Күрүне эрге-чагыргазының органнарынга соңгукчуларның дүрүм ёзугаар эргелерин, эрге-ажыктарын камгалаары» (бар хоойлулар болгаш норма-чижектер аңаа чедишпези ол бе?), а ол ышкаш «Политиктиг болгаш күрүне структураларын сайзырангайжыдары», «Кадр политиказын эде көөр талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни хүлээп алыры болгаш боттандырары». Бо айтырыглар—херек кырында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бодунуң эрге-хүлээлгелери-дир.

Мөге демократтыг партияларның программаларындан хоозун шуугаашкынның дараазында лозуңнарны чаа каттыжышкын бодунуу кылдыр база бижип алган: «Бир эвес хоойлу багай болза, ону хоойлу аргазы-биле өскертир херек», «Кижи эргелерин сагыыры», «Ядыы кижи хостуг болуп шыдавас» болгаш оон-даа өске.

Аңгы-аңгы деңнелдерде Советтерниң улус депутаттары кандыг хоойлуга үндезилээш ол каттыжышкынга кирип болуру база эки билдинмес, өске республикаларда улус депутаттары аңаа кежигүн болуп кирер дээни мырыңай элдептиг. Хуралдарны ай санында бирээден эвээш эвес катап эрттирерин шиңгыы планнап турар. Тускай фондуну, ол ышкаш парлалга органын тургузары көрдүнген, а аңаа акша-хөреңгини алыр черин айытпаан.

«Депутаттар каттыжышкынының» хуралынга 10 ажыг айтырыгларны, ооң иштинде Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазын дүжүреринге хамаарыштыр Дээди Советтиң регламентизин өскертир дугайында, республиканың адының дугайында, Эвилел болгаш Федеративтиг керээлер, Тыва АССР-ниң хоойлулар төлевилелдериниң дугайында, Кызылдың № 5 соңгулда округунуң талазы-биле болгаш РСФСР-ниң Президентизиниң соңгулдаларынга белеткел дугайында база өске-даа айтырыгларны чугаалажып көрген.

«Демократтыг Россия» — «Демократтыг Тыва» блоктуң Кызылда салбыры тургустунган дугайында «Центр Азии» солунуң сөөлгү номерлериниң бирээзинге бижээн. Салбырның деңэргелиг даргаларынга Тыва АССР-ниң демги-ле улус депутаттары Генрих Эпп, Вячеслав Салчак (оңу солунга Александр деп адаан) соңгуткан, оларның кайызы-даа — «Деткимче» каттыжышкынның даргалары, салбыр чөвүлелиниң составынга «Тываның ревсомолунуң Улуг хуралының даргазы мен» деп адаттынган Андрей Ашак-оол, Сергей Баир, Монгуш Байыр-оол («Коммунистер демократия дээш»), Александр Феоктистов («Российның хостуг демократтыг партиязы») кирген.

Парламент бөлүкчүгештериниң нептерээнин, кымны-даа төлээлевээн эвээш санныг кижилерниң бичии бөлүү болдуңуң турары-биле кандыг-бир организацияларны тургузуп, оларның эрге-хүлээлгелеринге хамаарышпас айтырыгларны чугаалажып, хөй-ниитиниң санал-оналын будулдурар чорукту болдуруп болбас деп санаар мен.

Парламентиниң ындыг «оюнчук» бөлүктери алызында политиктиг кандыг-бир үзел-бодалдарны боттандырарынче угланганын амыдырал бадыткаан болгаш бо талазы-биле бүзүреп көрген бис.

Орус патриот, партия кежигүнү эвес Ида Чарнецкаяның чагаазындан (1991 чылдың май 18-те «Советская Россия» солунга парлаттынган) чамдык сөстерни чижек кылдыр айтыр бодап-дыр мен: «Демократтардан» чүгле алгы-кышкы, шуугаазындан, чылчырыушкундан өске ажыктыг чүү-даа чок. Олар чүгле хоозураашкынны болдуруп турар... Олар буруузун өскелерниң кырынче мергежилдиг чуүй каап, алгырып, мегелеп база кажарлап, митингилер, ажыл соксадыышкыннарын организастап, кижилерни төөредип билирлер. «Демократтарның» кылып билир чүвези чүгле ол-дур, ажылагыйны олар башкарып билбес болгаш экономиктиг айтырыгларны шиитпирлеп шыдаар шинээ чок».

Бистиң Тывада кижилер ол дугайын база билип эгелээн болгаш кым чогум чүнү кылып турарын эскерип турар апарган.

Ынчаарга Г. Я. Эппти бармыдаа чок, харын СЭКП-ге хамаарыштыр өжээтен буруудадышкыны-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң 43 депутады эрткен сессияга политиктиг медеглел кылгаш, буруузун миннирин Эпптен негээннер. СЭКП-ниң Италияның Сицилия ортулуунда «мафия» дээр өлүрүкчү чажыт организация-биле, Тываның ажылдакчылары — мыйыстыг адыгуузун бода малдың баш саны-биле Эпп дөмейлээн. Бодунуң буруузун миннириндеп Эпп ыядыр арын-нүүр чогу-биле ойталааны демдеглээр херек. Бо талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязы чогуур сайгарылганы кылыр ужурлуг деп санаар мен.

Мөге демократтарның алыс сорулгаларын, оларның ёзулуг арнын, үргедекчи хөделиишкиннериниң хоралыын сойгалап илередири — массалыг информация чепсектериниң эде тургустунуушкун херээнге эң-не үнелиг салышкыны болур ийик.

ТАРЛАШКЫН ТУЛЧУУШКУНУ

70 Тывага улусчу революцияның чылы

1921 чылдың часы. Совет Россияга орус улустуң болгаш ооң Чепсектиг Күштериниң маадырлыг демиселиниң түңнелинде иштикинң болгаш даштыкының контрреволюстуг күштери чылча шаптырган, ооң девискээри Ыраккы Чөөн чүктен өскези долузу-биле хостаттынган үези. Ынчалза-даа Тывага байдал (1914 чылдан бээр Тыва Россия күрүнезиниң составынга турган болгай) дүвүрээзинниг болуп артпышаан турган. Дайын шөлүнге аштырган ак гвардейжилерниң чамдык кезии Барыын Моол девискээринге хөделип, барон Унгерниң дорт башкарылгазынга кирген. Ак генералдар Бакич, Казанцев олар Унгерниң дужаалы-биле Тываның девискээринче шургуп киргеш, оортан Минусинск, Красноярск хоорайларже халдап, Совет Россияга удур чаа фронт ажыдарын оралдажы берген.

1921 чылдың апрель 22-де Моолдуң Уланком хоорайга доктаап турган ак шериг кезээниң командири подполковник Чемагин Буян-Бадыргының адынга дараазында негелде-медээни чоруткан: «Силерниң кичээнгейиңерге болгаш чогуур удуртулга болдуруунга дыңнадырым болза: Урянхайда чурттап турар орус кижилер-биле немежип каттыжар отрядтың командиринге мени томуйлаан чүве. Урянхайга бүгү-ле шериг-административтиг херектерни эргелеп чорударда чүгле мээн-биле харылзажыр силер. Силерниң чүгле революция мурнундагы Россия-биле аргыжып чурттаар дээр күзелиңерни билгеш, силерниң болгаш бистиң ниити дайзынывысты (Совет Россияны ынча дээни ол—**В. О**) дүргенне узуткаар төлээде бистиң шериивисти боо-чепсек-биле хандырып көрүңер...».

Мындыг ниити-лыг документилер архивтерде бар. Ол чүнү чугаалап турарыл? Кыдат отряды болгаш колчакчыларны узуткаан соонда хөй санныг боо-чепсек араттарның, партизаннарның холунга киргенин ак гвардейжилер билип турган. Ынчангаш ол чепсекти ноян-дүжүметтерниң дузазы-биле хавырып алырын актар күзеп турганнар.

Бо сорулгазын чедип алыры-биле актар атаман Казанцевтиң ниити командылалы-биле Тываның мурнуу девискээринче халдап киргеннер. Май айның баштайгы хүннеринде ак шериглер Эрзиниң девискээри Тарлашкын деп черге чедип келгеш, амгы Эрзин кирген улуг оруктуң чоогунга хем унунга майгыннар тиккеш, доктааганнар. Аңаа турда, Казанцевтиң адынга хүн ноян Буян-Бадыргыдан чагаа келген, ол чагаада ак солааннарны ноян Хемчикче чалаан. Прапорщик Поползухинге командылаткан отрядын Тарлашкынга арттырып кааш, Казанцев боду кезек солдаттарын эдерткеш, О. Шынаа, Ү. Шынаа, Дус-Даг, Торгалыг, Хандагайты тавараш, май 21-де Чадаанага чедип келген, белеткеп каан өглерге ак шериг доктааган.

Кызыл партизаннарның командылал чери ак гвардейжилерниң Тываның девискээринге ол-бо черлерже шимчеп чоруп турганын Оюн Самбуу болгаш өске-даа араттарның медээзинден тодаргай билип ап турган. Тарлашкынга актарның чедип келгенин 1921 чылдың май 15-те О. Самбуу С. К. Кочетовка дыңнаткан. Партизаннарның болгаш кызыл шериглерниң каттышкан шериг чөвүлели актарның Тываже шургуп кирип келгенин чугаалажып көргеш, херекти соңгаарлатпайн, бар-ла күштерни мөөннеп алгаш, актарны узуткаар дугайында шиитпирлээн.

С. К. Кочетовтуң саналы-биле партизан отрядының командылалының төлээлери тыва партизан бөлүктериниң удуртукчулары-биле сүмележип, Чадаанада чеде берген Казанцевтиң шериин узуткаар дугайында чугаалажыышкынны база кылган.

Таңды эдээниң орус суурларының чурттакчылары ол үеде кидин-не часкы тарылганы калбартып, партизаннар база-ла ол ажылга хаара туттунган турган. С. Кочетов, И. Митряшкин, И. Саломатов, С. Коровин болгаш өскелер-даа актар Тарлашкында чедип келген деп медээ дыңнааш, партизаннар хову ажылын ара каггаш, база-ла чыглыр ужурга таварышканын сактып чугаалааннар. Шериг чөвүлелиниң шиитпирин ёзугаар С. К. Кочетовтуң партизаннары А. Лезебниковка командылаткан кызыл шериглер кезээ-биле каттыжып алгаш, май 18-те Тарлашкынга турган актарга удур чорупканнар. Каттышкан революстуг күштерниң орук айтыкчызы О. Самбуу болуп чораан. Шуурмакка чеде бергеш, С. К. Кочетовтуң партизаннары Шуурмактан иштээр хову кирбейн, одуртур ээммеп чоруткаш, Кара-Хол тавараш, актарның артындан, тылындан халдаар, а А. Лезебниковтуң кызыл шериглери Самагалдай хүрээзин таварааш, ак шеригниң мурнуу талазындан халдаар деп шиитпирни хүлээп алган.

Партизаннар кадыр-берт, орук чок черлеп чорааш, чогуур үезинде дайзынның лагериниң чоогунга чеде берген. Май 23-түң хүнүнде партизаннар кызыл шериглерни манавайн, актар-биле дайылдажып киргеннер. Кызыл шериглерниң чогуур шагында чеде бээр черинге келбээн чылдагааны болза, Самагалдай хүрээзинге хайгыылга олурган кааш борбак ак шериглер-биле таварышкаш, А. Лезебников дайзынның кол күжү мында-дыр деп билгеш, хөй үени орта эрттирген болган.

Кадыг-дошкун, үш шак чартык хире үргүлчүлээн тулчуушкуннуң түңнелинде С. Кочетовтуң партизаннары Поползухинниң ак шериглерин узуткаан, чүгле эвээш актар боо-чепсээн, терге-шанаан, бир үгер-боозун безин октапкаш, дескен дижир. Прапорщик Поползухин боду туттурган. Актарның 175 кижизин өлүрткен, 240-н балыглаткан, хөй-хөй боо-чепсек партизаннарның холунга кирген.

Партизаннар база улуг когаралга таварышкан—29 партизан балыгланган. С. К. Кочетов ийи удаа балыгланган. Дүрген болгаш кадыг-дошкун сегиржип алышкынның үезинде рота командири В. Зуев, партизаннар В. Тупицын, З. Табгаев, Л. Гурьянов, А. Чертов, Л. Лазарев, И. Бортников тулчуушкун шөлүнге амы-тынындан чарылган, а аар балыгланган И. Патомов дедир чанып олура өлген.

Ол-ла майның 23-те тыва араттар Казанцевтиң бөлүүн база-ла узуткаан. Чадаанага болган бо болуушкунуң дугайын «Урянхайның чагырыкчызы мен» деп адаттынган моол феодал Цырухту вачиның 1921 чылдың июнь айда Буян-Бадыргы биле Чымба бээзинге чоруткан чагаазында тода чырыткан. Ак шериглерниң командылакчызы Казанцев бодунуң шериглери-биле Тарлашкын хемге турда, Хемчиктиң хүн ноянындан (Буян-Бадыргыдан) чагаа алган. Казанцевтиң Хемчикке кээрин ноян ол чагаада дилээн. Казанцевке ноян боо-чепсек, ок-чемзек белеткеп каан болгаш чеже хире херегил, ол хире шеригни бээрин аазаан. Удавааңда Казанцев отряды-биле кады май 21-ниң хүнүнде Хемчикке чедип келген. Нояннар Буян-Бадыргы, Чымба Казанцевке ужурашкаш, ланчылар болгаш ок-чемзек-биле чепсегленген 400 шеригни бээрин аазааннар. Ынчалза-даа чон боо-чепсек тудар хөөн чок-тур деп, Чымба бээзи медеглээн. Ооң соонда май 23-те дүштеки чем үезинде боо-чепсектиг 200 кижи Казанцевтиң өөн бүзээлээш, боолап эгелээн. Соолунде Казанцевтиң биске медеглээни болза: «Чүгле тын меңни үндүм, бүгү документилеримни, бижиктеримни, эт-севимни, ол ышкаш солдаттарга хеп кылып бээр дээш эккелгеним даалымба, суүйлумбу чүүлдеримни каггаш, дезип келдим»— дээн. Нояннар Буян-Бадыргы, Чымба бээзи силерге дужаарывыс болза, бүгү артып калган эт-херекселди, ийи чүс орус ланчыны, 40 муң окту болгаш пулеметту Улаастайже, бисче ында артып калган Беддир-Хелин-биле доп-дораан чорудуңар деп айыткан чаганы алган.

Ак гвардейжи дээрбечилерниң чылча шапкан чорук партизаннарның, кызыл шериглерниң, араттарның аддар хуиндүткелин база күчүзүн канчаар-даа аажок көдүрген болгаш ажылчы арат массаларны аңгы талазы-биле медерелиниң политиктиг идепкейиниң бедиирнге дузалаан. Казанцевтиң бөлүүн узуткаашкыны-биле Тывага үш чыл үргүлчүлеп келген демисел тиилелгелиг-биле доозулганы ол болган. Ынчангаш партизаннарының, кызыл шериглерниң база араттарның Тарлашкынга болгаш Чадаанага ак дээрбечилерни чылча шапкан тиилелгези Тываның девискээринге тайбың чорукту чедип алырының аргазын берген.

Владимир ОЧУР,
Төөгү эртемнериниң кандидады.

Телевидение ТВ

Понедельник

МАЙ 27

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00. «Харылзаа». 9.20 Футбол тайылбыры. 9.50 «Данчик». 10.20 «Хөй үн—чаңгыс делегей». 10.25 Мультфильмнер. 10.50 «Хууларларның салгакчызы». Уран-чечен телефильм. 12.00 ТМА. 12.15 «Хууларларның салгакчызы» деп уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 13.20 Документалдыг фильм. 13.50 «Ырым-биле дедир келир мен». А. Днепров ырлаар. 14.25 «Одагдан хатка алысканнар...» деп фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.50 «Саругасима ортулуктан сарбашкын». Мультфильм. 15.05 «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 5-ки фильм — «Дөртен бир чыл». 1-ги сериязы. 16.15 Уругларга шак (француз дыл) 17.15 Рынок хоойлузун ёзугаар. 17.45 «Харылзаа». Экономика тайылбыры. 18.00 ТМА. 18.15 Славян бижиктиң болгаш культураның хүннеринге тураскааткан концерт. 21.00 «Үе». 21.45 «Рудольфио». Фильм-шииниң баштайгы көргүзүү. Автор — В. Распутин. 23.00 «Бистиң аалчывыс — Ж.-П. Жумез». 23.15 «Телескоп» 00.30—00.50 «Меридиан».

ИКИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 Ажыл-ишчиниң эртени 8.00 Эртеңги гимнастика. 8.15 «Даш чечек». Фильм-шии. 10.20 «Межозерье». Орус улустуң Соңгу чүгүнүң ыяш тудуг архитектуразының дугайында. 10.50 «Адам Смиттиң акша ораны». 11.30 — 13.20 «Россияның ТВ программазы. 11.30 Телебиржа. 12.00 Россияның телетеатры. 12.55 Хөгжүм программазы. 13.15 — 13.30 Медээлер. 17.15 — 19.00 Россияның телепрограммазы. 17.45 Телемарафон «Афганистан — бистиң тураскаалывыс болгаш качыгдалывыс».

КЫЗЫЛДАН

19.00 Уругларга фильм. 19.15 «Тыва черде». Медээлер. Тайылбыр. Интервью. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.30 «Ажык чугаа». Чоннуң кадыкшылын камгалаар айтырыгларга хамаарыштыр Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри Б. М. Чүглүр болгаш министрниң оралакчылары харылаар.

МОСКВАДАН

21.45 Волейбол. ССРЭ-ниң, Италияның шилиндек командалары ойнаар. 22.45 Медээлер. 23.00—00.35 «Губерния амыдыралындан чамдык чүүлдер» деп уран-чечен телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

19.00 «Дорту-биле». Чогаалчы болгаш режиссер Анарның амыдыралының база чогаадыкчы ажылының дугайында (Баку). 19.50 Коллаж. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 Футбол тайылбыры. 21.00—21.45 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

21.45 «Тыва ТВ» деп сайгарылга телекомпанияның программазы.

Вторник

МАЙ 28

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 «Чугула репортаж». 9.20 В. Распутин—«Рудольфио». 10.35 «Теремок». 11.00 Уругларга шак (француз дыл). 12.00 ТМА. 12.15 «Туруш». 12.35—14.30 Л. Берман фортепианога ойнаар. 15.00 «Чугула репортаж». 15.15 «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен телефильм. 5-ки фильм. «Дөртен бир чыл». 2-ги сериязы. 16.25 «Авто». 16.40 «Чемпионнар-биле кады». 16.55 «Албан-ажыл мындыг». Телефильм. 17.45 «Бичии уругларның хөгжүм клуву». 18.30 ТМА. 18.45 «Цхинвалиниң уруглары». 19.35 Н. Пейко. Хөгжүмнүң нарын аялгалары. 19.50 Мультфильм. 20.00 «Чогум чүү кижилерил». РСФСР-ниң Президентизиниң албан-дужаалынга кандидаттар-биле таныштырылга. 21.00 «Үе». 21.45 «Солун чүүлдер шөлү». 22.40 «Театр болгаш ТВ». 00.10—00.30 «Меридиан».

ИКИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги гимнастика. 8.15 «Трасса Алсиб» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.45 Бичии уругларга фильм. 9.50 «Степа—моряк». Мультфильм. 10.15 «Компьютер-биле чугаалажылга». 11.00 «Частың хүнү». 11.30—13.30 Россияның телепрограммазы. 13.30 Силерге—хоочуннар. 14.25 — 14.55 Ритмиг гимнастика.

• • •

17.00—19.00 Россияның телепрограммазы. 17.15 Уран-чечен публицистика программазы.

КЫЗЫЛДАН

18.15 «Тывага улусчу революцияның 70 чылынга». Тарлашкын тулчуушкунунга тураскааткан байырлалдан репортаж. 18.40 Айтырыглар болгаш харыылар. 19.00 «Экии!» 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 Теннис маргылдаазы. 21.00 «Үе». 21.45 —23.45 Россияның телепрограммазы. РСФСР-ниң улус депутаттарының IV Съездизинде.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.15 «С» бригада. «Хаагдыг зонаже кирип моорлаар». 19.00 И.-С. Бах. «Тараачын ыр аялгалары». 19.30—20.00 Ритмиг гимнастика.

Среда

МАЙ 29

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 «Ажылгыр шапкынчы». 9.20 Хөгжүм программазы. 10.05 «Бичии уругларның хөгжүм клуву». 10.50 Уран-чечен кыска телефильмнер. 12.00 ТМА. 12.15—13.45 «Театр болгаш ТВ».

• • •

15.00 «Ажылгыр шапкынчы». 15.15 «Элезинниг ээн ховуда кедергей чараш чер». Уран-чечен телефильм. 16.20 Соңнуургактар делегейи. «Домком». 16.40 Бичии уругларга шак (англи дыл өөредилгези). 17.40 ТМА. 17.55 «9-ку студия». 18.55 «Бистиң чаш назынывыстың булуттары». Телефильм. 19.55 «Ховуга боолаашкын». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 «Үе». 21.45 «Европага немештир». 22.55 Футбол. ССРЭ-ниң болгаш Кипрниң шилиндек командалары ойнаар. 01.00 Теннис маргылдаазы. 01.15—03.10 Футбол.

ИКИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги гимнастика. 8.15 «Фламинго». Эртем-нептереддиг фильм. 8.55 «Чаш назын дүшке кирер». Фильм-концерт. 9.05 Бичии уругларга фильм. 10.10 «Хоочун өннүкке». Л. Лещенконуң концерти. 11.10 «Ак теве оглу». Мультфильм. 11.30 — 13.45 Россияның телепрограммазы. 13.30 Медээлер. 13.45—14.30 «Эвилен чорук».

• • •

16.45—19.00 Россияның телепрограммазы. 16.45 Съездиниң хүн демдеглели. 17.00 «Самагарт». Самараның аныяк шүлүкчүлери. 17.20 Хөгжүмчүлер — Чернобыльдың уругларынга. 18.05 «Өскениң чуртунга аннаашкын». Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.15 Уругларга фильм. 18.25 «Тыва черде». 18.55 «Ретро». Эрткен үе дугайында. 19.45 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.30 «Интернационалчы найырал клувунда».

МОСКВАДАН

21.00 «Үе». 21.45—23.45 Россияның телепрограммазы. 00.45—01.05 «Мээн ыганнарым». Уран-чечен телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.15 «Александр Солженицынның сөзү». 18.45 Парлалга олуду. 19.00 АКШ-тың далай чадаг шериинин президент оркестри ойнаар. 20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 «Коллаж». 20.35—21.00 «Хөгжүмнүң меңгүн удазыннары».

Четверг

МАЙ 30

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 —«Эртен». 9.00 —ИХМ-ниң медээлери. 9.20 Футбол. Европа чемпионады. ССРЭ-ниң болгаш Кипрниң шилиндек командалары. 2-ги оюн. 10.10 «Чемпионнар-биле кады». 10.25 «Салгынчыгаш». Мультфильм. 10.35 «Гайдарның партизан кокпазы-биле». Телефильм. 11.00 Уруглар шагы (англи дыл кичээли). 12.00 ТМА. 12.15—13.55 Футбол. Европа чемпионнарының кубогу. Франция — Югославия. 15.15 «Иван». Уран-чечен телефильм. 16.25— «Сонуургактар ораны», «Бистиң өннүктеривис динстер». 16.40 «Авам, ачам болгаш мен». 17.10 «Рококо». 17.30 «...16 хардан өрү». 18.15 Бүгү-россияның «Россияның үннери» телеконкурстуң лауреады «Релит» трионуң күүселдези. 18.30 ТМА. 18.45 «Фантазия». Телефильм. 19.05 Мультфильм. 19.30. Концерт. 20.00 «Кым кымыл»: РСФСР-ниң Президентизинге кандидаттарны таныштырып тур бис. 21.00 «Үе». 21.45 ИХМ-ниң медээлери. 22.00 «Эфирде хөгжүм». 00.00—01.50 «Пи» демдектиң адаа-биле». Чапсарда (00.45) — «Меридиан».

ИКИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги сула шимчээшкин. 8.15 «Практикадан тавагрылга» деп документалдыг фильмниң баштайгы үндүрүлгези. 8.00 Н. Чепрага ырлаар. 9.05 Уругларга фильм. «Кырган мастерниң чагы». 3-кү сериязы. 10.10 Б. Туманянның киржилгези-биле концерт. 10.50 «Айның арты талазы». Мультфильм. 11.00 «Отрадада хүрээ». 11.30—13.30 —Россияның ТВ программазы.

• • •

11.30 «Совершенно секретно» солунунуң ажыдыышкыны. 13.00 Александр Солженицынга сөс. 13.30—14.05 «Лонго Май үр-ле чуртта». Бирги дамчыдылга.

• • •

16.30 Теннис. Францияның ажык чемпионады. 17.00 — 19.00 Россияның ТВ программазы. 17.00 Уран-чечен публицистиг программа.

КЫЗЫЛДАН

18.05 Уругларга фильм. 18.15 Тураның № 1 школазының өөреникчилери-биле ужуражыышкын. 18.45 «Далай деңнелинден 1600 метр бедикте». Кино-чурумал. 19.00 «Экии!». 19.45 Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 Дыңнадыглар. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.30 Телефильм. «Хайгыылчының блокноду». 21.00 «Үе». 21.45 —23.45— Россияның ТВ программазы. 21.45 «Кандыг чурттап чор сен, Россия?». Документалдыг фильм. 23.00 «Дыңнадыглар. 23.15 Швед музыка. 23.45—00.50 —ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 Айтырыг демдээ. В. Познер. «Чугаа». 18.45 «Республика» чогаадыкчы каттыжышкынның күүселдези. 19.00 — 20.00 Музыкалыг телеабонемент.

Пятница

МАЙ 31-де

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Г. Тельман. 9.30 «Блокада хүннериңден үнген бис». Телефильм. 10.10 — «...16 хардан өрү». 10.55 «Ховуда боо даажы». Уран-чечен телефильм. 12.00 ТМА. 12.15—13.55 Кинопанорама».

• • •

15.15 «Студенчаада кыштаг». Уран-чечен телефильм. 16.25 «Сонуургактар делегейи». 16.40 Орус ырлар ансамблиниң концерти. 17.05 «Силерге, хоочуннар...» 18.30 ТМА. 18.45 Мультфильм. 18.55 С. Рахманинов. Симфониктиг фантазия. 19.10 «5 «Б» класста аазатпай». Уран-чечен фильм. 21.00 «Үе». 21.45 «ВиД» көргүзүп тур». 00.00 «Меридиан». 00.20 — 01.20 Джаз портреттер.

ИКИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртеңги сула шимчээшкин. 8.15. «Хадия» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.10. Уругларга фильм. «Кырган мастерниң чагы». 4-кү сериязы. 10.15. Музыкалыг телеабонемент. 11.15, «Чаа тоол». Мультфильм. 11.30—13.30 — Россияның ТВ программазы. 11.30. Документалдыг фильм. 12.00. «ССРЭ дангынаазы — Америка дангынаазы». Конкурс. 13.30—14.05. «Лонго Май үр-ле чуртта». 2-ги дамчыдылга.

• • •

17.00—19.00. Россияның ТВ программазы. 17.00. Клуб. 17.30. Кино сылдыстары. Любовь Орлова. 18.15. Диалог Андрей Битов биле Резо Габриадзе.

КЫЗЫЛДАН

19.00. Медээлер. 19.20. «25 харлаар бис». Кызылдың телестудиязының 25 чыл оюнга. 19.50. Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН.

20.00. Дыңнадыглар. 20.15. «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30. Теннис. Францияның ажык чемпионады. 21.00. «Үе». 21.45. Классиктиг хөгжүм концерти. 22.00—23.50. Россияның ТВ программазы. 22.00 Парлалга олуду. 22.15. Хөгжүмчүлер — Чернобыльдың чаштарынга, 2-ги кезээ. 23.00. Дыңнадыглар. 23.15 — 23.50. Нью-Йорк, университединиң профессору Александр Янов-биле ужуражыышкын.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

19.00. Дрезденде делгелге. 19.45—20.00 Спорт.

Суббота

ИЮНЬ 1

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 Эртен эрте. «Вера». Барымдаалыг фильм. 6.50 «Алдын дагаажыгаш дугайында тоол», «Корабльчигеш». Мультфильмнер. 7.30 Ритмиг гимнастика. 8.00 ТМА. 8.15 Эртеңги хөглүг программа. 8.45 «Циркке шупту ынак». 9.30 Орус аяннар». Аас чогаал триозу. 9.45 Итали сюжеттер. 10.35 Эртеңги сылдыстар. 11.35 Режиссёр Г. Натансонуң фильмнери. «База катап ынакшыл дугайында». 13.10 «Чер—бистиң ниити бажыңывыс». Телефотоконкурс. 13.15 Чогаалчы А. Прохановбиле ужуражыышкын. 14.30 Айыыл чок шимчээшкин. 15.00 Медээлер. 15.15 «Майя деп ары» 1-ги сериязы. (Германия, Австрия). Хөй сериялыг мультфильм. 15.50 «Делегей панорамазы». 16.35 ХТК-91. 18.35 С. Прокофьевтиң «Золушка» деп балединден сюита. 19.15 «Кым кымыл» РСФСР-ниң Президентизинге кандидаттарны таныштырып тур бис. 20.15 Шүлүк чогаалының минуталары. 20.20 Бичии концерт. 20.30 Кожамыктар байырлалы. 21.00 «Үе». 21.45 «Мөңгеде ашаа». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 00.20 — 02.25 Дүн ортузунда.

ИКИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.45 Эртеңги гимнастика. 8.00 «Дириг амытаннар делегейи». 9.30 Волейбол. Делегей лигазынга бирги чер дээш. ССРЭ биле Японияның шилиндек командалары. 10.30 — 12.30 Россияның ТВ программазы. 12.30 «Киносерпантин». 1-ги кезээ. 14.30 «Демнежилге» видеоканал. Уруглар камгалалының хүнүнге. 15.30 Россияның ТВ программазы. 17.30 «Киносерпантин» 2-ги кезээ. 20.00 Медээлер. 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 «Кадыкшыл». 21.00 «Үе». 21.45—23.45 Россияның ТВ программазы. 23.45 «Киносерпантин», 3-кү кезээ. 00.15 Теннис. Францияның ажык чемпионады. 00.45 — 02.10 «Сени көөр хөңнүм чок». Уран-чечен телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

КЫЗЫЛДАН

12.00 — 17.00 «Тыва ТВ» деп саарылгалыг телекомпанияның программазы.

Воскресенье

ИЮНЬ 2

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 Даң бажында. «Салгаашкын» Телефильм. 7.00 «Эртеңги сылдыс». 8.00 Медээлер. 8.15 «С формула». Спортчу өг-бүлелерниң телеконкурузу. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эртеден». 10.00 «Ада-чуртка бараан болган». 11.00 «Эртеңги хөглүг программа». 11.30 «Дириг амытаннар делегейинде. 13.00 Кодээге шак. 14.00 Хөгжүмнүг киоск. 14.30 «ВЕДИ». 15.00 Медээлер. 16.15 «Московтуң кайгамчыктары» оркестриниң концерти. 15.35 Рок-кичээл. 16.35 Улуг-хүн концерти. 18.10 «Уолт Дисней көргүзүп тур...» 19.00 «Диснеянс». Мультфильм. 19.50 «Бичии холзээшкиннер». Уран-чечен телефильм. 21.00 «Үе». 21.45 «Туруш». Грем Грин-биле ужуражыышкын». 22.50 «Эстраданың тергиинңери — хоккейниң тергиинңеринге». 01.25 — 01.45 Хронограф.

ИКИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Сула шимчээшкинче, чыскаалыңар! 8.15 «Өг-бүле». Телепрограмма. 9.15 «Европаның культура төптери». Эртем-нептереддиг фильм (Италия). 9-ку фильм — «Милан». 10.30 Арена. 11.15 — 13.30 Россияның ТВ программазы. Теннис. Францияның ажык чемпионады. 14.00 Режиссёр Ю. Лединиң фильмнери. «Долгандыр тундра», «Иви аайы» болгаш өске-даа. 17.10. Пляж волейболунга бүгү-эвилел маргылдаазы. 15.40 «Эспаньола» ансамбль ойнаар. 17.00 — 19.00 Россияның ТВ программазы. 19.00 Авторлар телевидениези. 21.00 «Үе». 21.45 Улуг кижилерге мультфильмнер. 22.00—23.25 Россияның ТВ программазы 23.15—00.15 «Душ». Барымдаалыг фильм.

Кысказы-биле

ЭКИБАСТУЗЧЕ ЧОРУПКАН

Элээди оолдар арaзынга хостуг хүрешке 1991 чылда ССРЭ чемпиону тыва спортчу Чечен-оол Моңгуш бодунуң тренери Чадамба Ооржак-биле Экибастуз (Казахстан) хоорайже чорупкан.

Аңаа хостуг хүрешке чурттар арaзының спортчуларының шилилде маргылдаазы эртер. Бо маргылдаага ССРЭ чемпионадынга деңзи бүрүзүнге бирээден алды дугаар чер ээлээн совет мөгелерден ангыда даштыкыдан чалаткан шилиндек мөгелер киржир. Маргылдаа май айның 30-ден июнь 2-ге чедир уламчылаар.

Экибастуз хоорайга болуп эртер бо маргылдааның түңнелинде Европаның бирги чери дээш аныяктар арaзынга Турцияга болур маргылдаага киржир мөгелерниң составын тургузар. Ол маргылдаа дыка шыңгы. Чүге дизе аңаа деңзи бүрүзүнге бир чурттан чаңгыс мөге хүрежир. Моон алгаш көөрге, ам болур шилилде маргылдаага тиилелге чидиг байдалга эртер дээрзи билдингир.

(Бистиң корр).

СИБИРЬГЕ ЧЕМПИОННААН

Бокска Сибирь зоназының бирги чери дээш элээди оолдар арaзынга ажык маргылдаа Омск хоорайга болуп эрткен. Аңаа тос областарның болгаш крайларның база автономнуг областарның спортчулары киришкен. Тывадан ол маргылдаага 7 кижи киришкен.

Ыраккы Кунгуртуг школазының тоску клазының өөреникчизи Саян Бегзи 50 килограмм чедир деңзилиг боксерларның арaзынга шылгараан, элээди оолдар арaзынга Сибирь зоназының чемпиону атты чаалап алган. Кемерово, Иркутск, Томск болгаш Тюмень чурттуг удурланыкчыларын ол арыг тиилээн. А түңнел оюнда ол спорт мастеринге кандидат Ринат Юдаевти сан-биле ажып каан. Самагалдайдан Моңгул-оол Бадарчы биле Кызылдан Владимир Чадамба олар деңзилеринге тус-тузунда ушкү черни ээлээр аргалыг болган.

Тываның шилиндек командазы Алтай крайның, Томск болгаш Новосибирск областарның төлээлерин мурнап, алдыгы черни ээлээн.

Маңаа Кунгуртугда ажылдап турар аныяк тренер Радомир Даваазының болгаш өске-даа спорт ажылдакчыларының кызымак ажылдап турарын айтыр бодаан мен.

Удавас школачыларның бирги чери дээш Россия Федерациязының маргылдаазы болур. Аңаа С. Бегзи киржиринге белеткенип турар.

Илья ШИВИТ-ХУУРАК.

Янзы-бүрү одуруглар

Чилчин үстүп халаажыраан
Чыргал манаан ушпа өгбе
Ширтек-дөжээн олбук бодап,
Шимээн-не чок ылым барган.
Сөөскен даңза шыйылаажы
Сөглеп четпээн далаш сеткил—
Одун көзээн кошкунунуп
Ондаан чүрээн кожудупкен.
Суугуда дызыраан кәс,
Сүгүр чаъстың сидирээжи,
Диңмирээшкин чыжыраажы —
Дувурээзин оштаан ышкаш,
Дерде чыла сырбаш кынган
Делем чүрек шимирт диген.
Мөчүде түдүш сүнезинден
Мөгүдээзиг чингеш кынгая.

* * *

Буступ дүшкен хүрээ орну...
Бууразан шажын сомазы бе?
Буруу кылган калчаа кижи
үүлгедии бе?
Хүлер шуткул болу берген
Хүнңүг Богда овурунда
Хүлумзүрүг сиилбиттинмээн,
ужуру чүл?

* * *

Эртенги даң, кылан шалын—
Эртежиниң эртинези
Эткир угаан кылсыкчызы.

* * *

Хелегениң эскет чокка
дүжери дег,
Хөме келген өлүм хүнүн
ожаавас бис.

* * *

Кызыгаар чок чарлыышкынны
оштавас мен.
Кыйыывыстан чорумал боор
карҗып эртсин.

Раиса ТАМБА-СЮРЮН.

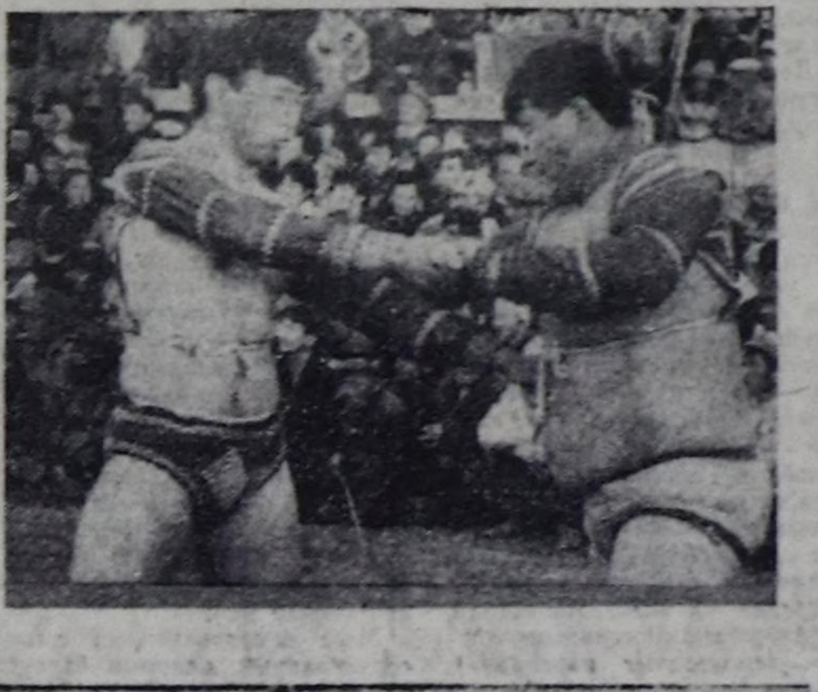
РЕПОРТЕРЛАР БӨЛҮҮ
ТЕЛ. 3-34-39

Эрзинде Бай-Даг суурнуң чоогунга, Тарлашкынга болган тулчуушкунунуң 70 чыл оюнга тураскааткан байырлалдың үезинде концерт көргүзүглер, оюн-тоглаа, спортчу маргылдаалар арбын болган.

БАЙЫРЛАЛДА ОЮН-ТОГЛАА

Районнуң бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң кежигүннери ол эртен шимеп каан стадионга чедип келгеш, боттарының тус-туста күүседир номерлерин белеткеп эгелей бергеннер. Он бир шак үезинде чоң олуттарны доллур ээлептер орта, көдээ артистерниң концерти эгелээн. Аңаа Нарын, Эрзин суурларының, Бай-Дагның болгаш өске-даа черлерниң төлээлери боттарының уран талантызын чыылган чоңга бараалгаткан. Төрээн чурт, хамааты дайыны, күш-ажыл, ынакшыл дугайында ырлар, шүлүктер, янзы-бүрү танцылар, сыгыт-хөөмей көрүкчүлерге улуг таалалды болдурган.

Байырлалдың эң солун чүүлдериниң бирээзи — аът чарыжы эртежик эгелей берген. Мунукчулар сооткан аъттарны эртенги серинин турда-ла, Тестиң ол чарыында Ямаалык ховузунче аппарган. Тыртар чери — Бай-Хөл чаны. Ынчаар шилээн. Чүге дизе мооң мурнунда чылдарда аъттарны Хайыракан даанын баарындан Бай-Даг суурга чедир салыр турган. Ам ол черлерде орук тудуу чоруп турар болгаш маршрут кылдынмаан.

Ямаалык—Бай-Хөл арaзының хемчээли барык 25 километр. Чүгүрүк аъттарның чарыжынга «Чаа орук» совхозтуң мурнакчы чылгычызы Сергей Ынаалайның хүрең-шилги аъды эрткен.

— Боду чылгычы болгаш эки аътты эндевес, өөредип алыр эр ыйнаан бо—деп, аңаа турганнар арaзында чугаалажып турдулар.

Оларның ол чугаазы чөп боор. Чылгычы кижи аъттың кандыг будуштуун эндевес болур ужурлуг. А чылгычы С. Ынаалай боду республиканың шылырак дээн мөгелериниң арaзынга чаңгыс эвес удаа «тудуп чораан» белен эвес эрлерниң бирээзи дээрзин демдеглээри артык эвес. Боду бо удаада шаңналга үш харлыг аътты, алдын медальды чаалап алган. Ооң аъдын Эдик Эрендей мунган.

Тес-Хемде «Чодураа» совхозтуң малчыны Байыр-оол Данзырыйның аъды ийи дугаарында келген. Ооң шаңналы—100 рубль. «Кызыгаар» совхозтуң малчыны Василий Баянның аъды үш дугаарында келген.

Тыва хүрешке республиканың он бир районнарындан 128 мөге киришкен. Хүрештиң үшкү долгандырыы төнген соонда он алды мөгениң арaзынга Моолдуң Убса-Нурдаа болгаш Завхан аймактарындан келген ийи мөге база арткан. Дөрткү салгыда Завхан аймактың мөгези Аюрзанааны Ак-Эрик суурдан Сүктер Шимет амалап алгаш, үр болбаанда октаан. Убса-Нурнуң төлээзи Элдэнэни Эрзинден Василий Чазыр база-ла тус чалап алгаш октаан. Ынчангаш Моолдуң бо «Арзылаң» мөгелери бо удаада чер албаан.

Түңнел салыгга Сүт-Хөлден келген аъды шоолуг билдинмес аныяк мөге Мерген Ондар биле Сүктер Шимет хүрешкен. Маңаа Ак-Эриктиң дуржулгалыг мөгези октаап, шүүлген. Бай-Даг суурдан чээрби харлыг Александр Биликти биле Кызылдан келген хоочун мөге Александр Чолдак олар үшкү-дөрткү черлерни үлешкеннер. Сески черге чедир хүрешкен мөгелерни шаңнаан. Бо хүрешке Таңдыдан келген орус мөгениң болгаш кызыгаарда албан эртирип турар солдаттарның база хүрешкени көрүкчүлерге солун болган.

Элээди 32 мөгениң хүрежи база болду. Аңаа Белек Чопуй (Бай-Даг) шүүлген. Эрзинден Белек Өлзей ужуурлежип кагды. Олар республиканың шаанда сурагжып турган мөге Василий Сагдының чээнери-дир. Ынчангаш ол хоочунуң шөлче болганчок-ла үне халып кээп турарында кижи кайгаар чүве чок боор.

Тарлашкын тулчуушкунунуң болган черинден Бай-Даг суурга чедир хемчээлге кросс-ту эрттирген. Аңаа Бай-Тайганың спортчузу Суун-оол Моңгуш мурнаан.

Байырлал хүнүнде чоңга дүлген эътти, суксунну, өске-даа аъш-чемни районуң болгаш «Чаа орук» совхозтуң курлавырындан саткан.

Байырлалды демниг организастажып, корум-чурумну тударынга Эрзин райкүүскомунуң, ИХК-ның ажылдакчылары идепкейлиг чорууну көргүскен.

Виктор КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: байырлал үезинде.

Авторнуң фотолары.

ЧАЛЫЫ ҮЕМ САГЫНДЫРАР

Чергелешкен даглар бүргээн
Черим-чуртум болуп чораан
Шаандагы эрги Чаа-Хөл
Чалыы үем сагындырар.
Сарыг-шокар олбук ышкаш,
Чараш, делгем шыктарынга
Чаңгыс классчы өөрүм-биле
Чаржып маңнап, ойнап өстүм.
Шаг-шаа-биле олчаан турбас,
Чаартынып өскерлир дээр.
Чаа-Хөлдүң девискээри
Чаа далай дүвү кирген.
Шылырашкан чалгыглары
Шуужупкаш, эрикке кээп,
«Чүнү дилеп чор сен?»
дээзиг
Чүгүрүглээш, ыңай болду.
Шак-ла ынчап караам уунга
Шагда эрткен чылдарымның
Ора-сома дүрзүлери,
Ол-ла хевээр коступ келди.
Дүлүү берген бодалымдан
Дужүмде дег, адырылгаш,
Чалгыгларга адаргааштын
Шала муңгак, чорувуттум...

Сарра КУУЛАР.

КӨДЭЭ ДЕП ЧҮЛ?

Көдээ деп чүл? Хөглүг
суурлар,
Хөлегелиг арга-арыг.
Арыг агаар, саглаң чечек
Алаак, шынаа, бедик даг-дыр.
Көдээ деп чүл? Арыг көк
дээр,
Хөлдер, хемнер, хөөлбектер-
дир.
Шөйлүп чоктаан калбак
шөлдер.
Шөлээн оъттаан ошку, хой-
дур.
Көдээ деп чүл? Ишчи
чоң-дур.
Хөөмей үнүүг тараажылар,
Ак сүт сагган саанчылар
Ажыл кылган кижилер-дир.

Сарыг-оол ХЕРТЕК.

«ТЕЛЕМАРАФОН»: ТҮҢНЕЛДЕР

Тыва АССР-ниң Спорткүркому «Телемарафон-91» деп күш-культуржу байырлалды Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга эрткен воскресеньеде организастаан. Ооң кол сорулгазы—республикага күш-культураны болгаш спортту хөгжүдүп, сайзырадыр тускай фондуну тургузары.

Ук фондуну тургузуп, аңаа кирип алган акша-хөреңгини спорттуң болгаш күш-культураның баазазын экижидеринге, ону пропагандалаарынга, чаа-чаа солун маргылдааларны организастап эрттиреринге, талантылыг аныяк спортчуларны өөредип, оларны Россия, Эвилел база делегей чергелиг маргылдааларже хөйү-биле кириштиреринче, күш-культуржу коллективтерге практиктиг дузаны чедиреринге, спорт талазы-биле тускай эртемниг специалистерни белеткээринге, спортчу маргылдааларны эрттирерининң шыңгын бедидеринге база өске-даа хемчеглерге чарыгдаар.

Тыва АССР-ниң Спорткүркому «Марафон-91»-ни эрттирер мурнунда республиканың бүгү совхозтарының болгаш колхозтарының, бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлерниң удуртукчуларынга чалалга-бижиктерни чоруткулаан.

Бистиң чалалга-кыйгырывыска бир дугаарында харыылап, акша-хөреңгизин агар санче шилчиткен организацияларга, хамаатыларга улуу-биле четтиргенивисти илереттивис. Оларга Кызылдың бир дугаар ортумак профессионал-техниктиг училищези (директору О. Доржу), «Тыватур» ассоциация (президентизи О. Петров), уран чүүл училищези (директору В. Нагорный), садыг училищези (директору Г. Молодцова), чогаалчы О. Суваклит болгаш оон-даа өскелер.

Воскресеньеде эрткен телемарафонга Тываның сураглыг спортчулары, тренерлер, спорттуң хоочуннары, күш-культураның болгаш спорттуң уран чүүлдүн ажылдакчылары, бүдүрүлге база албан черлерниң удуртукчулары, хамаатылар хөйү-биле киришкен.

Тывага күш-культураны болгаш спортту сайзырадыр сорулгалыг эрткен бо телемарафонга № 1 профтехучилище 3 муң рубльди салган. Хүлер-оол Аскировтуң удурткан «Экспресс» кооператив 1 муң, «Трудовые резервы» спорт ниитилели 1500, сарыг шажынның Тывада ниитилели база 1500, Культура министерствозу 300 рубльди тус-тузунда шилчиткеннер.

«Совет Тыва», «Сүт-Хөл» болгаш «Шамбалыг» совхозтар база эвээш эвес дузаламчыны көргүскен. Спортчу дериглер каттыжыышкыны 500 рубльди киирген.

Бо марафонга чүгле кызылчылар эвес, а районнарда спорттуң хоочуннары, бичии чаштардан бээр киришкен. Тыва АССР-ниң улус депутаттары Владимир Сүге-Маадыр, Сүт-Хөлден Моңге Кара-Сал, РСФСР-ниң КП-ниң Кызыл хооркомунуң бирги секретары В. Г. Вальков олар база материалдыг эвээш эвес дузаламчыны кииргеннер.

Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. Ы. Ооржак 200 рубльди, уран чүүл училищезиниң башкызы Оюн-оол Сат 250 рубльди салганнар. РСФСР-ниң алдарлыг тренерлери Евгений Тутатчиков биле Валерий Оюн олар тус-тузунда 200, 100 рубльди спортту сайзырадыр дээш салганнар. Александр Доржу, Иван Хураган олар тус-тузунда 150-150 акшаны фондуже киирген-нер.

Бо марафонга Сүт-Хөлден хоочун спортчу Кызыл-оол Моңгуштуң өг-бүлези идепкейлиг киржип, акшаны салбышаан, өг-бүлезиниң тургусканы концертин көрүкчүлерге бараалгаткан. Ол-ла черден келген хоочун мөге Сыын-оол Күжүгет база бодунуң үлүүн салган.

Ол хүн болган кросс маргылдаазының болгаш хүрештиң тиилекчилери шаңналга алган акшаларын база фондуже киирген.

Ниитизи-биле телемарафон үезинде ук фондуже 21 муң ажыг акша киргеп. Бо хүннерде ону шилчидери-биле аазаан организациялар база бар. Ынчаарга Сүт-Хөлге удавас улуг маргылдаа болур. Аңаа Кызыл-оол Моңгуш шүүлген мөгеге бодунуң аъдын шаңнал кылдыр салыр болган.

Күш-культураны болгаш спортту сайзырадырының фондузун тургузары-биле марафонга киришкен албан черлеринге, совхозтарга база хамаатыларга улуу-биле четтирдивис.

Лазо СЕДИП.
Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

«Хемчиктиң сылдызы» солуннуң шаңналы дээш

1991 чылдың июнь 15-те районнар арaзының «Хемчиктиң сылдызы» солуннуң шаңналы дээш 128 мөгениң тыва хүрешке маргылдаазы болурун чарлап тур. Хүреш Барын-Хемчик районнуң төвү Кызыл-Мажалык суурга 13.00 шакта эгелээр.

Шүүлген мөгени аът-биле, ужуурлешкенин — ирт болгаш акша-биле шаңнаар. Хүрешке киржиринче бүгү районнардан мөгелерни чалап тур бис. Моолдан 6 мөгени база чалаан.

«ХЕМЧИКТИҢ СЫЛДЫЗЫ» солуннуң редакциязы.

Тыва АССР-ниң Культура министерствозу, Чогаалчылар эвилели, Театр ажылдакчыларының эвилели, В. Ш. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры хөй көжегелиг шиилерниң хаалгыг республика конкурузун чарлап тур.

Конкурстуң негелделери:

— жанрлары кызыгаар чок (трагедия, драма, комедия, хөгжүмнүг комедия, оперетталарга либретто):

— тема шилилгези хостуг (төөгү, амгы үениң, эде тургустунуушкун, чаа угаап-бодаашкын дугайында дээш оон-даа өске).

Тиилекчилерге дараазында шаңналдарны тыпсыр:

— теманы уран-чечен көргүскени дээш —500-500 рубльдиң ийи шаңнал:

— маадырларның овурхевирин долузу-биле көргүскени дээш—400-400 рубльдиң ийи шаңнал:

— мактал шаңналдар — 200-200 рубльдиң үш шаңнал.

Конкурска шиилерни бижик кагар машинага ийи хоолгага парлаан, авторнуң атсывын айытпаан кылдыр 1991 чылдың сентябрь 30-ге чедир дараазында адреске хүлээп алыр. 667000, Кызыл хоорай, **Ленин кудумчузу, бажың 33, Тыва АССР-ниң Театр ажылдакчыларының эвилели «Конкурска». Телефоннар: 2-10-59, 3-41-36, 2-11-91.**

Аныяктарның делегей туризминиң «Спутник» бюрозу

1991 чылдың июнь 22-ден июль 7-ге чедир Дунай круизинче Чехословакия, Венгрия, Австрия, Югославия — бо чурттарны таварты солун аян-чорукче чалап тур.

Айтырыг тургузар чери: Кызыл хоорай, Политиктиг чырыдыышкын бажыңы, № 16 кабинет.

«АЛ» сериялыг 176383 дугаарлыг херечилелди Кызылдың автошколазы 1982 чылдың июнь 4-те Март-оол Бичиневич Салчакка тывыскан турган. Ол херечилел читкенин барымдаалааш, ону күш чок болган деп санаар.

телевидение

МАЙ 25.
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 Даң бажында. 7.00 Мультфильм. 7.30 Ритмниг гимнастика. 8.00 ТМА. 8.15 «Библия черде». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.50 Эртенги хөглүг программа. 9.20 Бистиң садывыс. 9.50 «Эртенги сылдыс». 10.50 «Бурда моден» көргүзүп тур...» 11.20 Славян бижиктиң болгаш культураның байырлалының ажыдыышкыны. 13.30 «Оңур-хевир». 14.30 П. И. Чайковский. «Удуп чыдар чараш кыс» деп балеттен концерт-сюита. 15.00 ТМА. 15.15 «Марафон-15». 16.00 Тооолдар болгаш ужуралдар. 18.00 «Делегей программазы. 18.45 «Бүзүрелдиг салгал». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүүнүң 1-ги болгаш 2-ги сериялары. 21.00 «Үе». 21.45 Өг-бүле телевикториназы. 22.45 «Ынак эвес болзуңза, дыңнава...» 23.45—00.45 А. Серовтуң чаа пластинказын музыкаже шилчидери.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Мультфильмнер. 8.45 Орус чугаа. 9.15 Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 6-гы фильм. 10.30 Кузнецовтуң ипликаторлары. 11.15 Мультфильм. 11.30 Россия ТВ-зиниң программазы. 13.15 «Медээлер». 13.30 «ТВ ТУ дугайында». 14.30 «Дем каттыжылга» видеоканал. 15.30 — 17.30 Россия ТВ-зиниң программазы. 15.30 Съездиниң хүн демдеглели. 15.45 «ССРЭ миссизи — Америка миссизи». 17.15 Уруглар сады. 17.30 «Дем каттыжылга» видеоканал. 19.00 Волейбол. Делегей лигазының бирги чери дээш. 20.00 «Медээлер». 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 П. И. Чайковский. Романстар. 21.00 «Үе». 21.45 — 23.45 Россия ТВ-зиниң программазы. Чапсарда (23.00)— «Медээлер». 23.45 — 01.15 «Солун практиказындан таварылгa». Уран-чечен телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
КЫЗЫЛДАН

12.00—17.00 «Тыва-ТВ».

КИНО

МАЙ 25-те

«НАЙЫРАЛ»: «Унесённые ветром» (АКШ, 3 сериялыг) 9.40, 13.50, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Маугли» 9.00, 12.20, «Новые приключения Кота в сапогах» 10.30, 14.00, «Переключая каналы» (АКШ) 15.50, 18.00, 20.10 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сон девственницы» 15.40, «Разящие богомолы» 13.50, 17.30, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Я свершу правосудие» (2 сериялыг) 13.30, 16.20, 19.10 шактарда.

МАЙ 26-да

«НАЙЫРАЛ»: «Унесённые ветром» (АКШ, 3 сериялыг) 9.40, 13.50, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Маугли» 9.00, 12.20, «Новые приключения Кота в сапогах» 10.30, 14.00, «Переключая каналы» (АКШ) 15.50, 18.00, 20.10 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тайна золотого брегета» 12.00, «Сон девственницы» 17.30, «Разящие богомолы» 13.50, 15.40, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Пропал друг» 10.00, «Я свершу правосудие» (2 сериялыг) 11.20, 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Приключения Пифа» 13.00, «109-й идет без остановок» 15.00, 17.00 шактарда.

МАЙ 27-де

«НАЙЫРАЛ»: «Смерть Пеликана» (Германия) 10.10, 12.10, «Унесённые ветром» (АКШ, 3 сериялыг) 14.10, 18.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Осторожно, Василёк!» 9.00, 12.30, «Мио, мой Мио» 10.30, 14.00, «Захочу, полюблю» 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Разящие богомолы» 13.50, 15.40, 17.30, 19.20 (узаткан) шактарда.

Берт-Даг көдээ Совеи, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң дирекциязы, парткому, профкому совхозтуң үнделекчилериниң бирээзи, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчызы, Маадыр-ие, күш-ажылдың хоочуну

Саара Чалдыраевна
МОНГАЛБИИНИҢ

мөчээнин дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Партия Кызыл хоорkому, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының республика чөвүлели, «Тыва автотранс» каттыжыышкыны 1941 чылдан бээр СЭКП кежигүну, күш-ажылдың хоочуну, Тываның баштайгы херээжен чолаачыларының бирээзи

Ондар Кененовна
ЧАНГААНЫҢ

үр болгаш аар аараш мөчээнин дыңнатпышаан, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241.

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор —3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ тарыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93 Килдистер ◆ партийжи-организастыг болгаш идеология — 3-36-82 3-36-25 ◆ советтер ажылының — 3-34-98, 3-41-22 ◆ үлетгүр — 3-34-49, 3-36-73 ◆ көдээ ажыл-агыы — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; 3-37-11; социал айтырыглар — 3-34-57; репортерлар бөлүү — 3-34-39; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; ◆ өөчүлга — 3-34-93; ◆ корректорлар—3-34-19; ◆ үндүрүкчүлер— 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41

Солун вторник среда четверг, пятница суббота хүннеринде үнер.
Чылда 260 кутаа үнер.
Хемчээли 2 парлалга аймазы.
Тираж 27815 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 93.